

Марија ЦРНИЋ ПЕЈОВИЋ

ИСЕЉАВАЊЕ БОКЕЉА ДО ДРУГОГ СВЈЕТСКОГ РАТА

Кључне рјечи: исељавање, Бока Которска, Сјеверна и Јужна Америка, Аустралија, Нови Зеланд, Јужна Африка, Аустроугарска, Краљевина Југославија, 19. и 20. вијек.

Увод

О исељеништву Боке Которске нема цјеловите студије, осим неколико радова који фрагментарно освјетљавају ову тему. Извјестан број података објављен је у радовима о исељеништву Црне Горе, или у појединим монографијама одређених предјела или насеља,¹ које су објављене последњих година.

Овај рад је настао на основу извјесног броја података које нам је пружила архивска грађа, затим локална штампа са почетка 20. вијека и часопис“ Јадранска стража“ из четрдесетих година 20. вијека, као и извјестан број литературе. У раду је пажња посвећена прописима аустроугарских власти везаних за исељеништво, као и о прописима земаља усељеништва, о чему до сада није писано.

Бокелји су се исељавали у Сјеверну Америку већ у првој половини 19. вијека, а затим у Јужну Америку, Африку, Аустралију и Нови Зеланд. У европске земље исељавају се неколико година пред Други свјетски рат, а масовније у другој половини 20. вијека.

---

¹ Боко Пејовић, Исељавање Црногораца у 19. вијеку, Титоград, 1962; Владо Гојнић, Црногорци у Америчким рудокопима, Цетиње - Београд, 1999.; исти, Црногорско исељеништво, Подгорица - Цетиње, 1997; Марија. Црнић Пејовић, Прилог о економско - миграционим кретањима из Луштитке општине, Зборник радова из науке, културе и умјетности „Бока“ 8, Херцег Нови, 1976; иста, Архивски подаци о миграцијама из херцегновске и луштитке општине током 19. и 20. вијека, Историјски записи Подгорица, 1955, Јово Н. Влаховић. Пријевор код Херцег Новог, Београд, 1997, Милан. Р. Милановић, Бајкове Крушевице, Београд, 1997; Војин Ј. Муришић, Крушевице (Сврчуге –Петијевићи – Бијелићи), Београд, 2000; Раде Радановић, Мокрине код Херцег Новог са Сврчугама, Бијелићима и Петијевићима, Београд-Херцег Нови 2002. ; О уништењу архивске грађе види Водич кроз архивску грађу Историјског архива Котор, Котор, 1977. г.

Почетком 20. вијека територија Боке Которске обухватала је 67.395 хектара, од чега ораница 5.510, вртова 3.610 винограда 1.077, ливада 303, пашњака 30.711, и 23.349 хектара шума. На том простору, чија се структура земљишта до Другог свјетског рата није битно мијењала, а који данас обухвата општине: Будву, Котор, Тиват и Херцег Нови, живјело је 37.096 становника, од чега 19.008 мушкараца и 18.088 жена. Православних је било 24.3120 а римокатолика 12.777, поред 189 особа других вјероисповјести². Ова структура и број становништва, током прве половине 20. вијека није се битно мијењала.

Становништво се бавило сточарством и земљорадњом, а у приобалним насељима рибарством и поморством. У урбаним срединама живио је извјестан број трговаца и занатлија, државних чиновника, а у тиватској и херцеговској општини знатан број војних лица. Пољопривреда је доносила слабе приходе, јер је било мало плодног земљишта и воде за наводњавање, а за обраду су коришћене примитивне справе. Поморство у 19. вијеку, замјеном једрењака парним бродовима, доживјело је пропадање.

Тешка економска ситуација у Боки, али и у окружењу, узрок је бројним исељавањима, а и схватању да се у „обећаној земљи“ (превасходно се мислило на Америку – Сједињене Америчке државе) може брзо зарадити и обогатити. Приче које су кружиле о великој заради и богатству, ширили су и бројни агенти који су добро зарађивали на организовању путовања исељеника.

Социјалну структуру првих исељеника чинили су 90% земљорадници и сточари, а затим поморци. Велики број је био неписмен или полуписмен, без икаквог предзнања језика земље у коју је одлазио. Веома мало су познавали прилике и услове живота у новој средини.

Исељеништво је веома значајан сегмент живота одређеног краја, уско повезан са наталитетом, распадом и нестајањем породице, али и са развојем привреде и многих других аспеката живота. У исељеништво су одлазили млади људи у најбољим годинама живота, који су се често, још на путу, разболевали, и умирали. Из појединих породица по неколико мушких чланова одлазило је „трбухом за крухом“ у прекоморске земље. Четири сина Шћепа Муришића из Крушевица, отишла су у Америку. Из породице сердара Тома Томашевића три сина нежењени оставили су своју младост у туђини. И дан данас им се за гробове не зна.³ Синови Мића Познановића из Ратишевине: Илија, Јагош и Ђуро, провели су знатан дио живота на раду у Америци. Ђуро је умро неоженивши се.

² Сава Накићеновић, Бока, антропогеографска студија, Насеља српских земаља, књ. 9. Београд, 1913. .

³ В. Муришић, н. д. 103.

Код куће је остао само брат Гојко.⁴ Нико Црногорчевић из Баошића, ђак которске гимназије, последије другог кривошијског устанка морао је побјећи у Црну Гору одакле је 1889. године стигао у Аргентину. Умро је последије 1925. године. Његов стриц Богдан, поморски капетан, живио је у близини Босфора, гдје је и умро 1888. године. Прото Греговић му је одржао говор који је објављен у „Цариградским новинама“. Из изнијетих података потврђује се констатација Сава Накићеновића о исељавању Бокеља, гдје поред осталог каже: “ако је више синова, дома остаје само један”⁵

Земљорадници и сточари који су живјели у природно здравом средини, по доласку у нову средину живе под тешким условима, јер је око 95% исељеника прве зараде стицало у рудницима, гдје су радили од зоре до заласка сунца. Поред тога, услови исхране и смјештаја били су веома лоши. Живјели су оскудно, јер су морали штедјети да би што прије вратили позајмљени новац, и да би се што прије вратили у завичај. То је била жеља готово сваког исељеника. Сви ти негативни фактори утицали су на здравље исељеника. Велики број се нашао и у тешким климатским условима, јер су радили у рудницима хладне Аљаске, или пољима и шумама тропских предјела Јужне Америке и Аустралије. Поред тога незнање језика, без новаца, додатно је оптерећивао њихов живот. Онима који су касније кренули у миграцију, први дани у исељеништву били су нешто лакши, јер су им рођаци и пријатељи помагали у проналажењу посла и мешатаја. Тешка и ризична путовања нарушавали су им здравље, па се велики број њих разболевао на путу, и умирао.

Исељеништво је имало велики утицај на демографску ситуацију у Боки. Како су у највећем броју одлазили младићи, дјевојке су остале неударе. Женска популација до Другог светског рата и деценију двије касније, није одлазила самостално у миграцију, већ са родитељима. По препоруци, рођака или пријатеља удавала се за исељеника којег најчешће никада није ни видјела.

Народне пјесме нам најбоље осликавају исељеништво и његове последице:

„Америко земљо клета
По теби ми драги шета.
Молим брата, молим кума,
Да ми зајме триста круна
да отидем у Чикаго
па да видим моје драго,

⁴ Податак добијен од Бора, сина пок. Гојка Познановића, који живи у Херцег Новоме.

⁵ Невенка Митровић, Младен Црногорчевић, (1863-1902) Зборник Бока 24, Херцег Нови 2004; С. Накићеновић, н. д. 204.

како ради и пропада
и далеко јаде јада. . . “
„Америко земљо клета,
Ти превоље пола свијета,
По свијета и цвијета. . .
Ој проклете твоје паре,
Осташе нам цуре старе. . . “⁶

Исељавање

Исељавања из Боке Которске било је и током 18. вијека када су се Паштровићи и Грбљани насељавали у Цариграду гдје су почетком 20. вијека Паштровчани имали свој еснаф – „У Цариграду том старом падалишту Бокелџа има јака колонија Паштровића“, који су имали своју привредну организацију – еснаф за превоз робе са Лојдових бродова, јер бродови нијесу могли прићи луци, па се „маунама“ терет пребацивао на копно. Паштровићи су поседовали осаманаест мауна.⁷

Значајно насељавање Бокелџа одвијало се крајем 18. и током 19. вијека према Трсту. Знатан број Бокелџа населио се и у Одесу, куда су одлазили углавном поморци оснивајући поморско – трговачка друштва.⁸

На основу расположивих података знамо да је већ четрдесетих година 19. вијека било Бокелџа насељених у Сјеверној Америци. Вјероватно су се и раније поједини поморци искрцавали на ово тло у покушају да нађу бољу зараду. Колико је времена провео у Америци Илија Андрић из Мојдежа прије 1836. године, када је писао својима из Њу Орлеанса није било могуће утврдити. Из писма сазнајемо да су тада, с њим били и Ђорђевић Обрадовић и Лазар Познанић из херцеговачког краја.⁹

Када је стигао у Америку Шпиро Будеч из Ратишевине, односно Мојдежа није нам познато, Али зна се да је највјероватније 1845. године тамо живио.¹⁰

Никола и Илија Дабовић највјероватније рођени у Баошићима, живјели су у Калифорнији у доба Абрахама Линколна. 1863. године Илији се родио син Јован, који је у Русији завршио теологију и замонашио се. Вратио се у Америку као мисионар православне цркве, послат од стране

⁶ В. Гојнић, Црногорци у Америчким рудокопима, 133-134

⁷ Лист „Бока“, Котор, 1908. г., бр. 69

⁸ Д. Медаковић, Ђ. Милошевић, Летопис СРБА У тресту, Београд, 1987.

⁹ М. Црнић Пејовић, Архивски подаци. . . 153

¹⁰ Родбина Шпира Будеча, односно мајка, 1845. године није знала гдје јој се син налази, сем да је отпутовао у Америку, што је изјавила приликом прихватања тестаментa сина Димитрија, морнара који је са 19. година страдао на броду, бранећи друга, у луци Костанци. На податак захваљујемо госпођи Лидији Будеч, која је податак нашла у Архиву Црне Горе Цетиње, Архивско одјељење Херцег Нови.

руског патријарха. Отац Севастијан (како му је било монашко име) посјетио је сва мјеста гдје су живјели Срби, од обала Атлантика до Пацифика. У Канади је једно индијанско племе, по његовом наговору, прешло у православље и дало знатан допринос градњи српско православне цркве у Квиленду тридесетих година 20. вијека. У залеђу Сан Франциска Џексону, 1894. године саграђена је прва српско православна црква за чију је градњу најзаслужнији отац Севастијан. Једно вријеме боравио је на Балкану као мисионар Америчког библијског друштва. Живио је у манастиру Жичи гдје је и умро новембра 1940. године. Током љета 2007. године земни остаци биће му пренесени у Америку и сахрањени на српском православном гробљу у Џексону. У Сан Франциску 1856. године власник трговачке радње био је Никола Дабовић, поријеклом из Боке¹¹

Према неким подацима средином 19. вијека, помињу се у Сан Франциску Боб Коњевић, Илија Ћеловић, Јован Ћатовић, и Стеван Давидовић поријеклом из Боке. Тада су у том граду били најпознатији и најбројнији чланови породица: Љепава, Мандић, Лучић, Љубибратић, Давидовић, Лепетић и Косић. По истим подацима прво узајамно друштво у Америци основано је у том граду 1880. године. Први предсједник био је Лазар Јововић из Херцег Новог. Ту је изашао и први број новина "Србин у Америци" 1893. године и „Слобода“ чији су уредници били Бокељи Божо Гопчевић и Шпиро Радуловић.¹²

„Прво српско име у архивама Чикага помиње се тек 1872. године. Био је то Иван Вучетић из Боке.“¹³

Аустралија је такођер привлачила Бокеље. Лазар Симов Радановић из Мокрина са осамнаест година је 1901. године боравио у Аустралији. Прво запослење нашао је у руднику злата, радећи до кољена у блату пребацујући га из једног корита у друго. Стана Бијелић из Суторине, стигла је 1913. године у Калгулиу (Западна Аустралија) и удала се за Лазара Радановића. Бавили су се повртарством, али се Лазар, због боље зараде, поново вратио у рудник. Родило им се петоро дјеце. Лазар се разболио, те је често био без посла, па су на стан и храну држали Бокеље, Херцеговце и Црногорце. У кући Лазара причало се о историји роднога краја односно о историји Срба. Скоро сваку вечер чуле су се и гусле, које је Лазар израђивао. Наши људи су „Аустралце“ називали Енглезима. Остала су сјећања да су наши исељеници нерадо примљени. Било је више случајева да су им паљене куће. Пошто их полиција није могла заштитити многи су се извјесно вријеме сакривали по шумама. Аустралијске власти су настојале да спријече паљевине, пружале помоћ, подизали им куће. Сличан однос био је према Италијанима и Грцима.

¹¹ М. Црнић Пејовић, Архивски подаци. . . 153 „Политика“ Београд, 30. април, 1. и 2. мај 2007 г. ; Дабовића у Боки има у Крушевицама, Баошићу и Морињу

¹² Марко Лопушина, Срби у Америци, Београд, 2000, 157, 159

¹³ М. Лопушина, нд. 35, 36

Унуци Лазара Радановића, чија је мајка била са Брача, пишу и говоре српски, а њихова дјеца, данас, само по мало знају језик својих предака.¹⁴

У другој половини 19. вијека стигли су први Бокелји на Нови Зеланд. Андрија Вукасовић стигао је 1866. године, а брат му Трипо и браћић Томас 1873. године. Сматра се да су Бокелји били међу првим бијелим досељеница на овим просторима. Браћа Вукасовић, вратила су се у родно мјесто Ђуриће, а Томас је прешао у Буенос Ајрес гдје и данас живе његови потомци. Сава Костић је послѣје првог Кривошијског устанка, 1869. године пребјегао у Аргентину, а послѣје извјесног времена радио је копајући фосилну смолу, на којој се десетима година темељио развој Новог Зеланда. Касније су се наши досељеници, на овим просторима бавили повртарством, воћарством. Нарочито успјеха имали су у гајењу винове лозе.¹⁵

Интезитет исељавања

Недостатак података о бројности исељавања из Боке, у релевантном периду, онемогућава нам прецизнији закључак о томе.

Из фрагментарних података који су нам били на располагању можемо само у назнаци схватити колики је био интезитет исељавања из Боке. Наводимо неке податке који се односе на простор Аустроугарске, чије је саставни дио била и Бока Которска. Број исељеника из Аустроугарске 1886. биљежио је пораст у односу на предходну годину. Конзулат из Чикага обавјестио је да се у тај град 1886. године доселило 9.802 усељеника више него 1885. године. У луку Балтимор се искрцало, исте године, 3.009 аустроугарских поданика, док је предходне године тај број износио свега 620. У Њујорк се 1886. године искрцало 19.994 аустроугарских грађана. Општинским управама у Боки, сходно томе и широм Аустроугарске, поред горе изнесених података дата је препорука да се спријече одласци оних који без средстава желе ићи у Америку, „јер су и тамо кукавни изгледи о добитку и благостању“¹⁶

Из једног списка херцеговске општинске управе, која је тада имала 8.412 становника, пописана је 201 особа мушког пола доспјела за регруцију 1906. године од чега се њих 115 налазило изван мјеста рођења. Од тога броја њих 83 било је у Америци (Сјеверној и Јужној), по двоје у Јужној Африци и Бечу, по четворо у Порт Саиду и Трсту, а по једно лице у Смирни, Одеси, Александрији, Цариграду и Русији. Било је појединих села гдје су сви мушкарци, те године приспјели за регрутацију били у Америци. На основу списка сачињеног 1932. године (списак је обухватио

¹⁴ В. Гојнић, Црногорско исељеништво. . . 115

¹⁵ Као 14

¹⁶ Државни архив Црне Горе, Цетиње, Архивско одељење Херцег Нови (у даљем тексту АХ) фонд општине Херцег Нови (у даљем тексту ОХ), 1887. год. бр 1210. На полеђини акта пише “Да се не исељава народ у Америку. Узето на знање“.

само 50% територије) у којем су пописане особе тридесет година живјеле ван завичаја (херцегновске општине), сазнајемо да су четири живјеле у Јужној Америци, три у Сан Франциску, Сјеверној Америци (не наводи се мјесто) двије, као и у Буенос Ајресу. По једна у Вашингтону, Кипру, Африци, Аугелкампу, Аустралији и Русији. Непознато је гдје се налазила 21 особа које су биле више од 30 година ван завичаја. Најранија година исељења, са овог списка је 1879., а посљедња 1898. година. Најмлађи исељеник, када је напустио херцегновски крај, имао је 15 година, а најстарији више од 40 година живота. Највећи број је, приликом исељења био стар између 20 и 30 година. Изнијети подаци су драгоцјени, без обзира што нису обухваћена сва насеља. Изостављено је и село Мојдеж из којег се, према неким подацима у периду 1875. до 1925. године иселило 124 младића и 40 дјевојака. На основу списка војних обвезника сачињеног 1925. године за луштичку општину, у периоду 1876 -1903. године, од њих 183 четредест и два су живјела ван мјеста рођења и то: у Сјеверној Америци седамнаест, по четири у Египту и Београду, и по један у Јужној Америци, Котору и Дубровнику.¹⁷

Из села Убли од 108 мушкараца пописаних 1909. године тридесет и четири су се нашао у исељеништву и то из браства Павловића осам, (док их је кући остало 14.), Радонићић осам (9 код куће), Лаконић три (12), Вукићевић два (10), Вуковић седам (23), Вукасовић два (3), Васиљевић три (9), Ивовић један (9). Из браства Лалић, Савић и Јанчић, била су по четири мушкараца, и седам у Драгомановићима, које су као и Убли припадали рисанској општини, на основу војне евиденције из 1934. године сазнајемо да су у Америци живјели: Бојанић Ш. Владимир, Душан Самарцић, Лазовић Г. Аћим, Радуловић Ј. Милош и Радојичић П. Мирко, рођени 1910. године, а иселили су се током 1928. и 1929. године.¹⁸

Из села Пријевора (херцегновска општина) по непотпуним подацима до Другог свјетског рата у прекоморске земље иселило се из братства: Беко деветоро, Божовића (8), Влаховића и Влаовића (9), Гугољ (3), Дерић (1), Јанчић (2), Коњевић (11), Малавразић (8), Марић (4), Матијашевић (1), Радановић (3), Ратковић (2), Шкобаљ (3) и Шпирто (4). Од набројаних шездесет и шест се иселило у Сјеверну Америку, и по један у Јужну Америку и Аустралију. Од овога броја дванаест је дјевојчица, дјевојака и жена.

Објављени су подаци о исељавању током 19. и 20. вијека из села Суторине, са назнаком имена и презимена, али без прецизног навођења године исељења. Непознато је колико се њих вратило у родни крај. Према

¹⁷ М. Црнић Пејовић, Архивски подаци. . . 154-159

¹⁸ АХ Општина Рисан, кут. 4., попис се налази уз записник сеоског збора одржаног 25. априла 1909. г. Пописани су само одрасли мушкараци, највјероватније у старосној доби од 16 до 60 година како је раније било уобичајено; Повјерљиви протоколи рисанске општине.

тим подацима у Америку су се иселила осамдесет и четири лица, у Аустралију њих тринаест, у Јужну Африку девет и у Аргентину троје.¹⁹

Према непотпуним подацима из села Мокрина до 1918. године у прекоморске земље иселило се осамдесет и пет лица од чега су двадесет жене. У Сједињене Америчке држава иселило се осамдесет и двоје, а троје у Аустралију. Од шездесет и пет исељених мушкараца њих тридесет и осам нијесу засновали породицу. Поред тога краће или дуже вријеме на раду у САД до 1918. године, боравило је тридесет и седам лица, четири у Јужној Америци и три у Аустралији. У периоду између два свјетска рата из Мокрина је на рад у иностранство отишло 24 Мокрињанина. Неки од њих су одлази по два пута и враћали се у завичај. Њих дванаесторо није се оженило.²⁰

Статистички подаци о исељавању из Краљевине Југославије тридесетих година 20. вијека, а посебно за Зетску бановину могу нам дати приближан број исељеника из Боке Которске, која је била у њеном саставу. Подаци су објављивани у „Јадранској стражи“, а на основу података Исељеничког комесаријата из Загреба. У прекоморске земље 1931. године из Југославије се иселило 4.808 лица, а годину дана раније 13.560 особа. Највише се иселило из Савске бановине, а затим Дунавске. Зетска бановина била је на шестом мјесту са 252 исељеника. Од укупног броја 1.598 су били земљорадници, 890 квалификовани радници, 872 неквалификовани, слободне професије 484 и 964 су били чланови породица и нису привређивали. Највећи број исељеника био је у животној доби између 31. - 50 године (2000), затим од 18 до 30 година (1.283), испод 18 година (1.165) и старијих од 50 година (360) лица. По вјероисповјести највише је било римокатоличке вјере 3.735, српско православне вјере 902, евангелиста 54, Јевреја 49, муслимана 7 и других. Од 4.808 особа са југословенским пасошем иселило се 3.377 особа, а остали су углавном били натурализоване Југословени – Чеси, Аустријанци и други. Са југословенским пасошем отпутовало је 2.639 Југословена, 465 Њемаца, 134 мађарске националности и других. Писмених је било 4.309, неписмених испод седам година 424, а изнад седам година 75 лица. Највише се иселило у САД (2.499), затим у Аргентину (883), Канаду (604), Урагвај (493), Чиле (99), Аустралију (87), Нови Зеланд (49), Бразил (39), Јужну Африку (26) и остали у друге земље. Од 4.808 исељеника 2.274 у завичају није имало никакву имовину (у овај број су урачуната и 964 члана породице испод 18 година), 2.525 лица имало је пред исељење нешто иметка, док је њих 9 продало имовину

¹⁹ Ј. Влаховић, Пријевор. н. д. 217, 218, 228-231, 233, 240, 296, 306, 325-327, 329-331, 338, 341, 343, 373, 375, 381, 410-415; исти Суторина, хроника подручја и насеља са родословљем, Херцег Нови-Београд, 2001, 424-429

²⁰ Р. Радановић, Мокрине код Херцег Новог са Сврчугама, Бијелићима и Петијевићима, Београд-Херцег Нови, 2002, 229-232

пред исељење. Из економских разлога иселило се 4.627 лица. Највећи број (4.694) имало је родбину у земљи у коју су одлазили. Посао је чекало 3.813 лица. У луци Цхербург укрцао се највећи број 1.221 исељеник, а остали у лукама: Хавр, Трст, Ђенова, Марсеј, Амстердам, Сплит, Напуљ и отпловио у прекоморске земље. Први пут у исељеништво кренуло је 2.674 особе, по други пут 183, трећи пут 193, четврти пут 7, 4 пута 31 особа. Највећи број платило је путну карту у Југославији (2796), док је 2.008 њих отпутовало са „препаид“ (унапред плаћеном картом у земљи усељења од стране рођака или познаника)²¹

Почетком 20. вијека тридесет и три прекоморска пароброда одржавали су редовну пловидбу између Аустроугарске и Италије, Грчке, Француске и Америке. У листу „Бока“ неколико пута је, у том времену, објављиван оглас о одласку бродова из Трста, „Будући одласци из Трста 19. децембра, пароброд „Лаура“ за Њујорк... “Заинтересовани су се могли обратити за обавјештења Управи друштва “Аустро Американа“ у Трсту, Виа Молино Пиколо 2 и то господину Трипу Милину. Неки од бродова који су држали линију Трст – Америка, заустављали су се у Патрас и Палермо²²

Услови усељавања и живот у новој средини

Аустроугарска власт, а касније и Краљевина Југославија, често су објављивали обавјештења о реалним могућностима исељавања, односно усељавања и условима живота у земљи усељења. Лист „Бока“ почетком 20. вијека често је објављивао написе везане за исељеништво. Тако у броју 99 из 1909. године можемо прочитати под насловом „Емигранти“- „С болом у души гледали смо јучер гдје одлази са брзим паробродом Лојд друштва у туђи свијет лијепа кита наших људи. Међу њима било је и неколико породица. Овом злу који тамани наш народ дужност је сваком Бокељу, да потражи лијека. “Циљ редакције и уредника био је да одврати Бокеље од тако бројног исељавања, предлажући и подстичући их да у родном крају раде на унапређењу привреде.

Велики број радника потребан је био приликом изградње Панамског канала, па је понуда радне снаге била бројна. Како је често долазило до застоја градње, грозничаво подручје, непознавање језика, доводило је оне који су долази на ово градилиште у тешке ситуације. О потешкоћама је Министарство унутрашњих послова Аустроугарске обавијестило ниже истанце, а на основу извјештаја свога конзулата за 1886. годину из Панаме,

²¹ „Јадранска стража“ је патриотско и културно друштво за унапређење југословенског Јадрана и чување његовог националног обиљежја, основано 1922. г. Сједиште Средишног одбора било је у Сплиту. Обласни одбори основани су и по већим мјестима у држави. „Свезнање“, Народно дело, Београд, 1937. Лист Друштва је био Јадранска стража, Јадранска стржа, 1932 г. бр 5.

²² „Бока“, Котор, 1908. 47

јер је велики број долазио баш из Аустроугарске. Поред осталог конзулат у извјештају којег је примила и Управа херцегновске општине (сходно томе и друге општине у Боки) обавјештава: "Нема тамо јавнијех благотворнијех завода нити узданице у приватној помоћи. "Конзулат је покушао издејствовати да се аустроугарски грађани бесплатно лијече, али је врло мало успјеха у томе имао. Поред тога послије лијечења „изнемогли болешћу ријетко када могу да се одма поврате радњи“, зато се у допису тражи од свих локалних власти у Аустроугарској да са своје стране настоје да се на изградњи панамског канала не долази и „да се згодним путем опомене народ на жалостне посљедице овога иселјавања. "У истом смислу је и телеграм Ц. К. Главног аустриског конзулата из Рио де Жанеира од 5. децембра 1888. године у којем се јавља да је легално пристигло 300 иселјеника, а очекује их се још 1.000 из Аустрије (мисли се на тадашњу територију државе Аустрије) који су „заведени, преварени“ и налазе се у тешкој ситуацији па захтијевају повратак, јер сви не могу наћи запослење, а влада Бразила не предузима ништа у том погледу. Поглаварство из Котора доставило је општинској управи Херцег Нови и осталим општинама у Боки, препис горњег телеграма, уз напомену“ да се задржи народ од иселјења у Америку,²³

О условима усељавања у Канаду 1908. године лист „Бока“ обавјештава да су у ту земљу не могу уселити „слабоумни, слијепи, нијеме и глухонијеме и који нису способни за рад, изузев ако дођу са породицама или ако се јемчи за њих“, а нијесу могли ни они „који су учинили неки мрски злочин и блуднице“. Прије уласка у земљу сваки иселјеник је био подвргнут лекарском прегледу. Влада је постављала и услове да уселјеник мора посједовати одређену суму новца. Забрањено је било приликом усељења посједовати оружје „изузев ножа за крух“. Према тада важећим прописима Канаде доселјеници који нијесу долазили директно из своје земље морали су посједовати 125 круна и дозволу о усељењу, издату од неког канадског послодавца настањеног у Европи. Поновљени прекршај кажњавао се „изгоном“.²⁴

Исте године у „Боки“ је објављен распис Министарства унутрашњих послова Аустроугарске број 3338 од 23. априла којим се упозоравају иселјеници о "једној замки" која их поред осталог може задесити у Америци. Неки посреднички уреди у Њујорку врбовали су иселјенике за рад у јужним предјелима САД-Флориди, гдје су „тропска блата“, као и за рад у Алабамаи у „терпентимским шумама“. Они који су се одазвали овој понуди нијесу могли да издрже климатске услове, уз веома лошу храну и смјештај, па су убрзо физички ослабили и жељели су да се врате. Како је зарада била веома мала, нијесу могли да врате дуг за пут и смјештај који су морали да врате посредничком уреду у Њујорку. Тада су радници,

²³ АХ ОХ 1888. г. 680, 157

²⁴ „Бока“, Котор, 1908, бр. 31

по законима Флориде, постајали дужници свога господара, те осуђивани на робију у размери својих дугова. Такви су оковани један са другим и служе за градњу путева или се давају у најам најамницима док траје њихова казна“. Можемо само претпоставити колико је од ових исељеника преживјело и остало здраво.²⁵

У истом листу објављено је саопштење да у држави Сан Пауло (Бразил) у првој половини 1908. године ће се примити 10.000 радника на плантажама кафе. Препоручено је да се не иде, јер су климатски услови веома тешки, а зарада мала. У истом броју на основу обавјештења Министарства унутрашњих послова Аустроугарске упозоравају се особе које желе да се иселе да неки Пористер, путем новинских огласа, врбује људе за рад у Патагонији (Аргентина) и то уз наплату 800 круна, обећавајући брзо богаћење. Препоручује се да се у то не вјерује.²⁶

Да би се одвратили поданици Аустроугарске царевине од исељавања, објављивани су и детаљни подаци о могућности зараде. У Аргентини су 1908. године просјечне зараде за надгледнике износиле 10,50 до 12,60 круна ауструјских, за занатлије 6,30 до 8,40 к., а за надничаре 4,20 до 7 круна. Наглашава се да занатлије могу и више да зараде, а да надничари могу уштедјети у љетним мјесецима, ако раде на сакупљању љетине јер им тада наднице износе од 10 до 12 круна. Међутим, у осталом периоду године наднице им се крећу највише од 3 до 5 круна, па су са просјечном зарадом од 4,20 до 7 круна једва могли да подмире трошкове “за пријеке животне намирнице“²⁷

У листу „Бока“ објављивани су и написи о економској ситуацији у САД, о привредном систему, о раду трустова, искоришћавању радника, уз напомену да америчка Влада и предсједник Рузвелт покушавају да заштите раднике, али у тој борби „с трустовима изгинуће слаби и немоћни, љуто ће запиштати божица правде, и право јачег славиће свој тријумф“. ²⁸ Исте те године, у истом листу, објављен је опширан приказ књиге „Јади новог свијета“ од Роберта Хутера, под насловом „Америчани у Америци“ у којој се износи да је десет милиона незапослених. Прилив усељеника пола милиона годишње, да радници већ између 35 - 45. године живота постају изнемогли и неспособни за рад, у „предилачким радионицама ради 80.000 сасвим младих недораслих дјевојчица. “По Хунтеру, отмени и богати слој су рођени Американци, а велика маса „сиромаша и невољника“ су дошљаци-странци. Да би потврдио ове наводе новинар „Боке“ наводи да су у једном руднику „довели воду у мину (тако су називани рудници-примедба М. Ц. П) и подавили све несретнике који

²⁵ „Бока“ Котор, 1908, 31

²⁶ Исто бр. 30

²⁷ Исто као 26

²⁸ Исто бр. 35

су били у доњим галеријама да би се спасили они у горњим.²⁹

„Српска независност из Окланда поручује „браћи Србима“ и уопште Јужним Словенима да се не селе са „огњишта“, јер је 5 милиона незапослених, пише у уводнику броја 17 за 1908. годину листа „Бока“.

Економска криза 1906. године имала је тешке посљедице за исељенике. У једном напису упућеном из Сан Франциску 11. јуна 1909. године листу „Бока“, који је објављен на насловној страни, констатује се да „финансиска криза“ још траје од 1906. године у САД да је затворено много „рудскопа“ и фабрика, уз нагласак “Не вјерујте агентима и њиховим обећањима“ и не долазите овамо. У потпису пише „Радник“. У неколико бројева истога листа касније под насловом „Не идите у Америку“ наводи се како званичне америчке новине пишу да у Америци (мисли се на САД) има 4 милиона незапослених, од чега у самом Њујорку 200.000. Даље се наводи да су многи усељеници остали без посла, а немају ни наде да ће га ускоро добити. Они који би се жељели вратити немају новаца за повратак.³⁰

„Јадранска стража“ гласило истоименога друштва, четрдесетих година 20. вијека, исто као лист „Бока“, обавјештава потенцијалне исељенике о условима усељавања и тешкоћама на које ће наићи. Аргентинска влада је 1931. године, како пише у „Јадранској стражи“ обуставила усељавање, јер као земља извозница пољопривредних производа има потешкоће око извоза и ниских цијена. То је посљедица свјетске економске кризе. Аустралијска влада, исте године, обуставила је усељавање, осим британским држављанима који су се могли усељавати уз дозволу владе, а границе су могли прелазити и туристи и пословни људи. У САД је предложено да се обустави усељавање, и затражено од Сената да одобри 12 милиона долара за депортовање 300.000 незаконито усељених лица, поред већ 100.000 депортованих. Тих година је и Канада поставила тешке услове приликом усељења. Могао се уселити само онај који је имао довољно новца да купи фарму на којој би радио. Строго се контролисало да не би купљена фарма била продата, а власник отишао на рад у фабрици. Ови прописи донешени су због тога што је од 1929. године владала велика незапосленост, па су стога биле снижене и радничке наднице. И перуанска “војничка влада“ преузела је мјере предострожности при усељавању. Приликом добијана перуанске визе, усељеник је морао положити 100 долара (у то вријеме то је била значајна сума) који су коришћени за повратак у завичај, уколико усељеник не би пронашао посао.³¹

²⁹ У листу „Бока“ Котор 1908. г. бр. 35 дати су подаци из књиге Р. Хуберта која је објављена у „Трговачким новинама“. О догађају у руднику написао је новинар „Боке“.

³⁰ „Бока“ Котор 1909. бр 13.

³¹ „Јадранска стража“, Сплит, 1931., бр 2, 3, 5.

Организовање усељеника у новој средини

Усељеници су се окупљали и оснивали разна друштва и удружења, углавном на националној или завичајној основи. Према доступним подацима није било неких строгих подјела међу исељеницима у релевантном периоду, јер до 1918. године сви словенски народи који су били под влашћу Аустроугарске тежили су самосталности и ослобођењу. По стварању Југославије многа друштва у називу носе назив југословенска, али многа задржавају и своја национална обиљежја, посебно она која су била много раније основана. Срби из Србије, Црне Горе, Босне и Херцеговине, Далмације, Војводине и Боке окупљали су се углавном у друштва која су у свом називу носила национално или регионално обиљежје – српска, црногорска, српско црногорска, црногорско српска. Програм и циљ свих друштава био је истовјетан, окупљање исељеника, њихова заштита, међусобна помоћ, одржавање комуникације са завичајем, очување свога језика и ентитета.

Прво друштво је основала група „Далматинаца, Црногораца и Бокеља“ под називом „Словенско добротворно друштво узајамне помоћи“ у Сан Франциску. Основано је 17. новембра 1857. године, а регистровано 1873. године када је имало око 600 чланова. Нешто касније 2. маја 1880. године основано је Српско – црногорско литерарно и добротворно друштво које је радило до 1918. године, када је промијенило назив у Прво српско друштво. Године 1904. оно је имало 137 чланова поријеклом из Боке, 154 из Херцеговине и 9 из Црне Горе 9, а остали из Србије, Далмације, Срема, Дубровника, Лике и других крајева.³²

„Српска бокешка омладина из Бјут – Монтана,“ послала је 1908. године честитку Михаилу Бјеладиновићу, посланику Боке у Царевинском вијећу у Бечу. Истоме је, „Српски глас“ који је излазио у истом мјесту, објавио честитку са 52 потписа Бокеља на челу са Милом П. Греговићем као предсједником „православног општества“ и Благојем П. Лепетићем, предсједником „Српског јединства“ такође из Бјута-Монтана.³³

Крајем јануара 1908. године састало се неколико Бокеља у Хобохану-Њујорк, код Петра Желалића и одлучили су да позову Бокеље на оснивачку скупштину „Бокељског добротворног друштва“ 16. 02. 1908. године. Основни циљ Друштва је био да помогне Бокељима исељеницима, и да прати прилике у Боки и поклони пажњу родном крају. Упућен је позив Бокељима да се учлане у Друштво, али да не напуштају друштва у која су већ били учлањени и да „његују узајамност са осталим Србима“. Друштво је основано 22. фебруара. За предсједника је био изабран П. А. Желалић, из Бијеле, потпредсједник Т. Маринић из Ластве,

³² В. Гојнић, Црногорци у рудокопима... 297-298

³³ „Бока“ Котор 1908. бр 2. Бјеладиновић је из Рисна, Греговић из Паштровића, а Лепетић из Мокрина.

благајник Т. Н. Милошевић из Бијеле, тајник Петар Абовић из Ластве и финансијски тајник М. Абовић, такође из Ластве.³⁴

Исте године у Анаконди-Монтана основано је друштво “Српско Бокешко Братинство“ чији су чланови били „синови из разних српских општина Боке“, али и остали. Циљ је био „ширити српску мисао, проводити весело вријеме забаве, поучавати младеж нашим лијепим обичајима и историји и тиме уклањати од пропасти туђињштине која им пријети. “Друштво је имало и задатак да помаже своје чланове за вријеме болести, приликом несреће и смрти и „потпомагати свеопште корисне покрете у милој нам домовини Боки. “На првом састанку окупило се око шездесетак исељеника и изабрана је Управа: предсједник Вукале И. Поповић, тајник Шпиро Т. Рафаиловић. Том приликом објављена је у „Боки“ 69 имена чланова утемељивача и још десет нових чланова. Презимена чланова су: Бућин, Добриша, Дабчевић, Добрљанин, Голубин, Вукшић, Вукасовић, Иванчевић, Ивановић, Јановић, Клаћ, Лучић, Љубановић, Марковић, Миковић, Мартиновић, Мазарак, Пљошта, Прентовић, Радоњић, Рафаиловић, Раичковић, Стојановић, Станишић, Ћепанчевић и Царевић. Напис о овом Друштву завршава: „Мој српски поздрав свој српској Србадији кроз и около српског Босфора“, уз потпис „Кањош“. Друштво је одржавало састанке сваког првог и трећег четвртка у мјесецу. Током 1909. године за предсједника Друштва изабран је био Јоко. Ћ. Зец, а за тајника Филип Ј. Мазарак.³⁵

У првој половини 1909. године основано је у Њујорку „Српско – црногорско друштво за заштиту исељеника „које је радило на „искрцавалишту Елис Исланд“, јер је превасходни циљ био да заштите своје земљаке који су тек стизали у Сјеверну Америку. Посебно су их штитили од разних агената који су неупућене често искоришћавали. Чланови су били Срби, који су већ дуже времена живјели у САД, а предсједник је био Мато С. Злоковић (из Бијеле) који је већ 30 година живио у Америци и који „није жалио ни труда ни новца при оснивању Друштва“.³⁶

Исте године основан је Савез сједињених Срба у Кливленду-Охајо. Годину дана касније у Питсбургу основан је Српско црногорски православни савез “Србобран“ који је обједињавао педесетпет друштава са 3.000 чланова.³⁷

Видну улогу у окупљању наших исељеника и очувању језика, обичаја, националног бића Срба имала је Српско православно црква, чији се рад одвијао преко црквених општина, које су у највећем броју основане у

³⁴ „Бока“, Котор, 1908. бр. 7 и 11.

³⁵ „Бока“ Котор, 1908 бр 36 и 46. ;1909. бр. 55, 56, 57, 67, 71 (више лица је са истим презименом. Текст је штампан ћирилицом, а адреса Друштва латиницом.

³⁶ „Бока“ Котор, 1909. бр 85

³⁷ 38. В. Гојнић, Црногорци у рудокопима. . . 320. 323, 328, 336-342

првој десетини 20. вијека.³⁸

Почетком четрдесетих година 20. вијека оснивају се друштва исељеника који су били поријеклом из Краљевина Југославије. На основу писања “Јадранске страже” и “Југословенске матице” – часописа који су излазили у Југославији гдје им је било и сједиште, у Антафагосту, јануара 1930. године основана је главна подружница “Јадранске страже” и „Југословенске матице“ за Јужну Америку, са истим циљевима и истим начином организовања као и у земљи матици. Покренуто је и оснивање подружница и повјереништва по Јужној Америци и позвани наши исељеници из Сјеверне и Средње Америке, Аустралије, Новог Зеланда, Африке и земаља Европе за заједничку сарадњу са организацијама у Југославији. Позив је упућен да би се допринјело извршавању “њихових нада све националног програма чиме би у дјело проводили задатке и циљеве јаког, чврстог и никад ничим необоривог југословенског јединства које је било садржано у Краљевом Манифесту од 6. јануара 1929. године и закона о Соколству Краљевине Југославије од 6. децембра 1929. године“. Главна подружница из Антафагосте упутила је свим исељеницима из Југославије, настањеним у Јужној Америци, „Манифест –родољубиви апел“ који је био отштампан у неколико хиљада примјерака и упућен нашим посланствима у Бразилу и Аргентини, свим конзулатима и другим нашим институцијама и на значајне адресе у Јужну, Средњу и Сјеверну Америку, Африку, Аустралију, Нови Зеланд и европске земље, гдје су живјели наши исељеници, али и многим државним надлештвима у Југославији. Позитивни одговори стигли су од конзулата из Антафагосте, Валпариза, Магаланеса, Лиме и Паране. Стигла је и извјесна свота новца која је упућена у отаџбину. Посебно су се у раду и сакупљању помоћи истакли Југословенски Соко у Магаланесу и Југословенско друштво “Косово“ у Енсенади Пуерто ла Плата. Друштво “Косово“, осим окупљања наших исељеника бринуло је о њима, па је бесплатно, три мјесеца у болници лијечен један члан, а једна жена се породила у болници о трошку Друштва. Приликом своје славе Видовдана 1931, године новац сакупљен од улазница, од одржане забаве, упућен је Удружењу емиграната из Јулијске крајине „Истра“у Загребу. Исте године донесена је одлука да се сакупи новац и подигне спомен плоча дугогодишњем барјактару Друштва Јовану Галићу, који је још за вријеме Првог свјетског рата носио барјак када је „Косово“ „као Југословенска одбрана обраћало пажњу на прегажену Србију надајући се у коначну побједу и националну свијест свих Словена на Југу“. Сакупљан је новац и за уређење гроба покојном члану друштва Јову Линарићу. По презименима чланова Друштва најбројнији су били Далманци, али било их је и из Боке, Херцеговине, Црне Горе. Главна подружница „Јадранске страже“у Анафагости јуна 1930. године изабрала је нову управу, која је приликом вјенчања, помена

³⁸ Исто 386-390

или других пригода сакупила 143,23 долара и 55 лире стерлинга и упутила у Југославију. Те године Подружница је имала повјеренике у мјестима: Токопила, Валпаризо, Портерило, Куквикамата, Потоси, Оф. Фрско. Пуелма, ОФ. Кауполикан и Тантал, како можемо прочитати у часопису „Јадранске страже“.³⁹

Новембра 1930. године основана је подружница „Јадранске страже“ у Магаланесу за Магаланес и Патагонију. Инцијатива је потекла од Југословенског дома из тог града. У апелу упућеном за оснивање подружнице поред осталог пише: „најприје ћемо дигнути протест проти тиранији и империјализму, а онда сви ступити у редове „Јадранске страже-Југословенске матице“. У апелу се исељеници подсећају како су „беспримјерним ентузијазмом све давали за племенити циљ, за Слободу, (мисли се на вријеме Првог свјетског рата), позивајући их да тада помогну потлачену браћу (мисли на дјелове Истре, Далмације и Словеније који су припали Италији и Аустрији), позивајући се на родољубље и љубав према Југославији „јер љубав према домовини везана је за бит човјека“ „Покличем“ Зато напријед за Југославију “завршавава наведени апел. На састанку Подружнице 22. новембра донешена је Резолуција којом се протестовало против поступака према народу у Јулијској крајини. Упућен је и телеграм краљу Александру. Због удаљености Главне подружнице у Антафагости подружница у Малаганесу је основана као Главни одбор за истоимену чилеанску покрајину и аргентинску покрајину Патагонију. Овај Одбор је био директно подређен Извршном одбору у Сплиту. Задатак-дужност Одбора у Магаланесу био је да оснује подружнице у оближњим варошицама: Поверниру, Наталас, Рио Галегосу, Санта Крузу.⁴⁰

Крајем 1930. године основан је у Писбургу Југословенски клуб са „циљем да се наши исељеници свију племена (мисли се на Србе, Хрвате и Словенце) боље упознају, зближују и да се тако лакше слију у једну југословенску цјелину“. Оснивање Клуба забиљежио је и поздравио „Амерички Србобран“ из Питсбурга.⁴¹

По подацима из „Јадранске страже“ произилази да је први југословенски клуб у Аустралији основан 1929. године у Сиднеју. Клуб је имао библиотеку са читаоницом и тамбурашки збор. Библиотека је примала велики број новина и часописа из Југославије. Услед велике економске кризе, тих година, клуб није могао да развије неку ширу активност, али је успио организовати неколико успјелих забава и јавних наступа.⁴²

Управа Савеза исељеника Југославије одржала је јуна 1931. године неколико сједница у Београду и Загребу у циљу организовања Конгреса исељеника који је одржан у Згребу (27. јула) и Београду (29 јула) гдје

³⁹ „Јадранска стража“, Сплит, 1931. бр 1. (Антафагоста је лука у Чилеу)

⁴⁰ исто бр. 3

⁴¹ исто бр. 4

⁴² исто бр. 6.

је одржана и главна сједница. Конгресу је присуствовало око 200 исељеника. Циљ је био повезивање исељеништва и домовине, разговора између исељеника и привредника у земљи. Уредник „Народног гласила“ из Лос Анђелеса, Михаило Рокић, посјетио је све новинске редакције у Загребу и Београду, прије одржавања Конгреса, као и у већим мјестима у Југославији, да би заинтересовао и замолио да се обрати пажња на рад Конгреса. Учесницима Конгреса дат је попуст 50% на вожњу железницом, који је важио од 20. јуна до 30. септембра и не само за долазак од Јасеница до Загреба и Београда, већ до свих родних мјеста учесника Конгреса, као и за излете и путовања било појединачно или групно до Јужне Србије, Босне, Далмације, а њих је организовао приређивачки одбор Конгреса са путничком агенцијом „Путник“.⁴³

Исељеници су тих година у већим групама посјећивали свој родни крај. Крајем јула 1931. године, независно од одржавања Конгреса, једна група је допутовала из Њујорка, друга која је била састављена од чланова Крањско словеначке католичке једноте из Жолиета. Чланови обје групе, поред посјета својих родних мјеста, посјетили су и: Љубљану, Осиек, Загреб, Нови Сад, Београд, Скопље, Сарајево, Цетиње и цијелу јадранску обалу од Сушака до Котора.⁴⁴

Као што смо напред навели Српско црногорски православни савез „Србобран“ из Питсбурга, почетком 20. вијека, окупљао је педестпет друштава са преко 3. 000 чланова. По неким подацима 1930. године у САД је било „15 централних потпорних организација наших исељеника (2 српске, 4 хрватске и 9 словеначких) са око 185.000 одраслих чланова и 88.000 младих. Имовија тих организација (без имовине самосталних подређених друштава) износила је преко 18 милиона долара. Исељеници са територије Краљевине Југославије у САД су тада имали 65 пјевачких друштава, 50 драмских и дилетанских, 20 соколских и 25 тамбурашких састава, затим југословенски просвјетни савез, Просвјетни одбор хрватске братске заједнице, Просвјетни одбор југословенске социјалистичке свезе, неколико фудбалских клубова на Пацифику а од социјалних установа радили су југословенски клубови, клубска удружења разних друштава са тристотине народних домова од којих су неки имали „веома лијепе и скупоцјене зграде, као Словенски клуб у Кливленду, Југословенски соко у Сант Луису. Српски и Словенско америкашки дом у Лос Анђелосу“. Поред поменутих, дјеловала су још многа друштва и удружења као: Коло српских сестара, Словенска женска свеза (са око 3.500 чланова) Хрватска жена и друге. Од привредних организација „у рукама“ наших исељеника биле су двије банке у Кливленду и Њујорку и око 25 кредитних грађевинских задруга.⁴⁵

⁴³ исто, бр. 6,7,8,9,44

⁴⁴ исто, бр 6.

⁴⁵ Исто бр 7.

У другој половини 19. и почетком 20. вијека у Сјеверној Америци излазило је 56 српских новина и 12 алманаха. Незаобилазна улога у животу наших исељеника тога времена била је улога библиотека, књижара, штампарија, које су оснивали исељеници. Најстарија српска књижара сматра се књижара „Светог Саве“ отворена у Стилтону (Пенсилванија) 1904. године. До Првог свјетског рата отворено је још пет књижара. Постојало је више штампарија које су штампале књиге, календаре, алманахе, новине на српском језику, ћирилицом. Тако је 1910. године, ћирилицом, у тиражу од 16.000 примјера штампано 16 листова у Америци. Тих година било је отворено и више школа на српском језику. У Сјеверној Америци, према неким подацима, било је око 18 српско православних цркава, које су подигнуте до 1910. године.⁴⁶

Почетком четрдесетих година 20. вијека у САД је на српском, хрватском и словеначком језику излазило више од 40 новина, од којих је 81 била дневна. У Бразилу је излазио лист “Југословен у Бразилу” у Сан Паолу, од 1927. године, а уређивао га је „одбор преставника националних организација“ поред главног уредника. У истом граду 1931. године почео је излазити чернаестодневно, лист за наше исељенике „Исељенец“ који је од другог броја носио назив „Бразилски Словен“. Прве двије странице штампале су се латиницом „у словеначком и српскохрватском наречју“, а остале четири на чешком језику, тако да је дио гласила носио ознаку латиницом, а други ћирилицом. Један од основних циљева оснивања и уредника овога листа био је да се одржи веза исељеника и завичаја и да се у туђини не заборави свој језик.⁴⁷

Из тих година имамо извјестан број података и о црквеним организацијама, којима су припадали исељеници из Краљевине Југославије, међу којима су и Бокелји. У САД је српско православна црква имала 30 парохија, хрватско католичка 31 жупу, 33 је било словеначко –католичких, 2 грчко- католичке и 10 католичких мијешаних са америчким католицима. Тада је радило и 12 српских, 17 хрватских и 19 словеначких школа при црквама са 237 учитеља и око 15.000 ученика и ученица.⁴⁸

Према истом извору, тада је у Сјеверној Америци живјело милион исељеника из Југославије, од чега је хрватског поријекла било пола милиона до шестстотина хиљада, око 200.000 Словенаца и 60.000 до 100.000 Срба. Процјена је била да је већина имала уштеђевину која је износила од неколико стотина до 15.000 долара. Веома мали број је имао већу суму. Сматрало се да је економска криза „добро окрњила“ уштеђевине⁴⁹.

⁴⁶ В. Гојнић, Црногорци. . . 372, 380-388

⁴⁷ „Јадранска стража“ Сплит, 1934. бр. 4 и 5.

⁴⁸ „Јадранска стража“, 1931. бр. 7

⁴⁹ као 46. Сматрамо да је Срба био већи број.

Помоћ исељеника завичају

Исељеници из Боке Которске, као и многи други, били су нераскидиво везани за завичај. Не само са породицом и родбином. Није било рестаурирања или градње цркава, или неке хуманитарне акције, а да они нијесу својим прилозима помагали. Навешћемо такве примјере које је почетком 20. вијека забиљежила локална штампа. Највећи број захвалница у листу „Бока“ објављен је у вези приложене помоћи, од стране исељених Бокеља за обнову, уређење и градњу цркава у Грбљу. Иво Јовов Јановић сакупио је међу исељеницима, у Ђероме (Аризона) новац за поправку иконостаса цркве св. Петке у Пријевору (Грбаљ). Према презименима највећи број приложника био је родом из Грбља, затим Паштровића, али и из других крајева. То су: Борете, Станишић, Маровић, Бутулија, Перовић, Пламенац, Павловић, Петрановић, Јоветић, Роловић, Влаховић, Лекић, Вујовић, Вукић, Пећурица, Пејовић, Михајловић. Лазо Поповић из Загоре (Грбаљ) настањен у Абердину, сакупио је новац међу исељеницима за поправку иконостаса цркве св. Илије у родном селу. Иво Ј. Цуца у веома кратко вријеме, сакупио је, пред одлазак у завичај 275 долара међу осамдесет и једним исељеником (међу којима су биле и двије жене) за цркву Великомученика Георгија у своме селу Горовићима (Грбаљ) која је била оштећена од удара грома. Стефан Рађеновић и још тридесет и четири исељеника (међу којима и једна жена) који су живјели у Чикагу дали су прилоге за иконостас цркве Вознесенија Господњег у Ластви Грбаљској. За градњу цркве св. Арханђела Михаила у Свињишту (Грбаљ) Крсто М. Љубановић сакупио је новац од сто осамдесет и девет исељеника (не зна се у којем мјесту). Јавна захвалност објављена је за сакупљене прилоге у Ђероми (Аризона) за поправку цркве св. Јована у Крајне (Маине). Међу приложницима је био и Пи Голден. Туторство цркве Рождество Пресвете Богородице из Пераста, уз потпис предсједника туторства Мила А. Ђурчића и администратора парохије Дионисија Миковића објавило је захвалницу исељеницима из Буенос Аиреса који су дали прилог за иконостас. Поред имена приложника објављено је и мјесто њиховог рођења. Највећи број их је из Боке, али прилоге су дала и два исељеника рођена у Цуцама, три у Никшићу, по четири са Његуша и Залаза и један рођен у Бањанима. Међу седамдесет и једног приложника налази се и Карлос Паламинезо и Микуел Рондиноне. За звона парохијалне цркве св. Ђорђа у Ублима исељеници родом из Убала сакупили су новац међу седамдесет и два исељеника који су били родом из Боке, али и других крајева. Захваљујући попу Марку Костићу, пароху Радовичком (Кртоли), који је био подузимач познате венецијанске ливнице звона, звона за убалску цркву су изливена у тој ливници. Од исељеника: Самарцића, Томашевића, Спасојевића, Спајића, Пазина (њих шеснаест) и Саво Самарић је сакупио новац за напред наведена звона. Бројни су прилози сакупљани не само у Боки, него

и шире, као и међу исељеницима, за поправку изгорјеле цркве светог Николе у Котору. “Настојањем гос. Ђура В. Дабовића, Тома П. Шпаровића и Васа Радиновића (родом из Боке) тридесет и осам исељеника нас у Сан Франциску“ (међу којима су биле и четири жене), дали су прилоге за цркву св. Николе у Котору. Тридесет и осам исељеника из Бјут-Монтана, међу којима је било осам жена, сакупили су прилоге за исту цркву. Највећи број њих био је из Боке, али међу приложницима налазимо и презиме Маус. Прилоге је дало и осамнаест исељеника из Сан Фрациска. За исту цркву из Јоханесбурга је упућен новац који су дали исељеници: Суботић, Бијелић, Музина, Вучетић, Антељевић, Ћоровић, - њих шеснаест, међу којима су биле четири жене. “За урес цркве св. Николе у Котору сакупише которске српкиње“ прилоге од двадесет и једног исељеника настањених у Александрији међу којима су: Ђина, Милинић, Чалак, Суђић, Радовић, Маричевић, Влаовић, Поповић, Војводић, Руцовић, Бјелица, Бралетић, Ђурашковић, Томашевић, Видовић, Лековић и други. Из пописа се уочава да велики број приложника нијесу родом из Боке. Ова црква је обновљена односно „урешена“ и освештана на Тројичин дан 1909. године ⁵⁰

Да је сакупљање прилога, од стране исељеника, за цркве у завичају било континуирано потврђује нам и један докуменат из 1931. године. Турство српско православне парохије Топле упутило је редакцији “Епохе“ на Цетињу захвалницу са именима приложника од којих је новац сакупио гос. Обрен Антељевић „међу браћу и сестре и пријатеље у Јоханесбургу за украс овог нашег храма. “Прилоге су дали: (изоставили смо висину прилога, као и у ранијим наводима, јер вриједност тадашњег новца и данас је тешко упоредива) два брата Антељевића, Ј Баретт, породица Антељевић (3 члана), два брата Коњевић, браћа Милашиновић, браћа Вујовић, браћа Поробић и рођак (укупно њих три) С. Г. Реси, поново Антељевић (2), Вуковић (2), Чаушић, Бијелић (2), Предовић, Сушић, Пантовић, Стијепчић, Ђурић, браћа Познановић, Петијевић, “обитељ Пантовић“, Карло Корнер, Ћоровић, Паријез, Станојевић, Деретић. У исту сврху Васо Ђуковић из Рисна“ познати родољуб из Денвера „приложио је 5.000 динара, а прилоге су дали и господин Траживук из Њујорка и Српско православно општинство из Трста. Уз захвалу свима се жели „од свевишњег награда“. У потпису парох М. Станишић и благајник Д. П. Доклестић. ⁵¹

Прилози исељеника стизали су и за оправку и градњу школа по Боки. На основу захвалница које су објављиване у листу „Бока“ можемо сазнати и о активности исељеника Бокеља на уздизању просвјете у завичају.

Током 1908. и 1909. године сакупљени су бројни прилози у Боки,

⁵⁰ „Бока“, Котор, 1908. бр 16; 1909. бр. 126, 53, 147, 139, 137, 125, 51, 55, 47, 71, 62, 89, 93, 147, 100,

⁵¹ АХ Црквени архив Топла, 1931. г. 54

највише од исељеника за градњу школе у Главатима (Грбаљ). Турска црква св. Саве из истог села, објављивало је захвалнице за примљене прилоге. Априла 1908. године Марко Ивов Поповић, прикупио је прилоге међу исељеницима у Каеру, а Марко Ђурић у Кампо Секу (Калифорнија) за изградњу школе у Главатима. Међу приложницима су: Ђурић, Перић, Тићан, Медин, Кнежевић, Виловић, Ђурашковић, Радановић, Маричевић и други. Исте године Марко Ђурић, од наших исељеника у Јерусалиму, а Филип Лечић међу исељеницима у Цариграду сакупили су од: Бајковића, Дољенице, Ђурића, Буздован, Греговић, Крута, Поповић, Рашковић, Тујковић, Ерцеговић, Петовић, Никелевић, Срзентић, Миковић, Зеновић, Новаковић, Пламенац, Петановић, Биша, Личковић, Митровић, Добриша, Петровић, Донковић, Бућин, Шкопела, Милошевић, Вуковић, Рафаиловић, Анђус, Павловић, Мартиновић, Куртовић, Балић, Кнежевић, Томичић. Највећи број су поријеклом из Грбља и Паштровића, али и из других крајева. За пет приложника пише “иностранци”. Нико Белов Бајковић сакупио је прилоге у Трансвалу од тридесет и пет лица, међу којима су биле три жене. Поред исељеника нашег поријекла, који су му дали прилоге за школу у Главатима и цркву у Кримици (Грбаљ) налазио се и Пауло Стефани. Иво Николе Поповић и Марко Илић сакупили су од тридесет и два исељеника из Велинга (Америка), новац за школу у Главатима. У исту сврху браћа Раде и Нико Лазаревић из Грбља, настањени у Чикагу, сакупили су прилоге „међу тамошњом браћом“ (њих тридесет и пет), међу којима су и Хутараловић, Бубало, Неранчић, што казује, као и у ранијим примјерима, на блискост наших исељеника који су говорили истим језиком, без обзира из којег су краја били, али и о њиховом пријатељству са исељеницима из других европских или домицилним становницима који су давали прилоге за цркве и школе у Боки.⁵²

Јавну захвалност упутио је, у име Камењана, њихов учитељ Лазар Бронзић, господину Јову Радовчићу у Аризони, рођеном у селу Камено, као и осталим приложницима, који су дали новац да се поправи вода „Бргулин,, у том селу. Српска земљорадничка задруга из Режевића, објавила је захвалност нашим исељеницима из Аризоне за упућени новац који су дали: Вуковићи (5 особа) и Калиоштрићи из Режевића, М. Медиговић из Жуковице и А. Срзентић из Брда.⁵³

Међу исељеницима сакупљани су прилози и за помоћ појединцима у завичају. Ђуро В. Дабовић и Томо Шпаровић сакупили су за „сироте у своје родно мјесто Морињ“, од исељеника родом из :Мориња, Костањице, Липаца, Пераста, Грахова, Ластве, али и из Србије (1), Херцеговине(5), -укупно тридесет и седам особа, међу којима су биле и двије жене, а који

⁵² „Бока“ 1908. бр. 16, 29, 42, 66; 1909. бр. 75, 143, 150 (Трансвал –Јужна Африка)

⁵³ „Бока“ 1909. бр 68, 136

су били настањени у Сан Франциску. У истом граду, исте године, наш исељеник Саво Ш. Гудељ, родом са Пода сакупио је новац за „сирочад и удовицу пок. Јова Цуовића из Пода“. Међу двадесет и пет приложника били су: Кецовићи, Шабовићи, Матковићи, Томановићи, Достинићи, Косач – сви из херцегновског краја, али и из других крајева. У исту сврху помоћ је тада сакупљена и у околини Херцег Новог. На пруженој помоћи, јавно се захвалила удовица пок. Јова, Савинка. Перо Тановић коме је изгорела кућа обратио се „браћи у домовини, али и у Америци, одакле му је стигла помоћ из Дагласа. Међу четрдесет и три приложника највише их је било из Паштровића, Маина и Брајића, сазнајемо из листа „Бока“.⁵⁴

У завичајном листу „Бока“, Бокелји исељеници, поред наведенога, објављивали су и читуље преминулих земљака у исељеништву, али и вјеридбе и женидбе, односно удаје.

Под насловом „Сватови“, објављено је да се 15. јуна 1908. године вјенчао господин Лазар Мисита, исељеник из Требиња, са госпођицом Јаном. Б. Трипчевић родом из Луштице. Вјенчао их је у Сан Франциску, парох Т. Пашковски, а кум им је био Мартин Куртовић. Вијест је упућена из Фрезна (Калифорнија). Исте године је објављено: „Српска колонија у Бисбе (Аризона) изгубила је у 43. г. Глига Мандића родом из села Крушевица у Боки. Непрежаљени покојник оставио је жену и трогодишњег сина.“⁵⁵ Да су се наши исељеници међусобно дружили и бринули једни о другима казују нам и ове двије обавјести, јер су прву послали „Присутни“ - значи они који су били на свадби, а другу пријатељи и познаници умрлога. Ово нам потврђује и вијест која је те године стигла из Јоханесбурга: „Јавна благодарност-Дужност нам је јавити тужној породици, својти, пријатељима да је наш земљак, Бокел, Србин, Крсто В. Перазић из Кастел Ластве, преминуо. Ми Бокелји остајемо захвални особито Далматинцима и Црногорцима који се заузеше за лијепу сахрану. “У потпису „Васо Суботић, за себе и горе речене пријатеље. Јоханесбург, Трансвал, Јужна Африка 20. јула 1908.“⁵⁶

Неке животне приче Бокелја исељеника

Свака исељеничка животна прича је прича за себе. Највећи дио исељеника није стекао сањано и жељено богаство, а стотине хиљада Европљана, међу којима су били и Бокелји, који су се иселили у прекоморске земље, остали су анонимни, а великом броју се не зна ни како су окончали

⁵⁴ „Бока“ 1909. бр. 74, 87 (на почетку текста пише Перо Томановић, а у даљем тексту Тановић. Највјероватије је исправно Тановић, јер је највећу суму новца дао Васо Тановић.)

⁵⁵ „Бока“ 1908, бр. 25,18

⁵⁶ „Бока“, 1908, бр 30

живот. Мали је број оних који су оставили до данас препознатљиве трагове у новој средини, било по богатству, или не успјесима у струци, било у добровољном раду у исељеничким организацијама, у црквеним одборима, на пољу публицистике или књижевности. Успјех појединаца, нарочито за период до Другог свјетског рата, сем изузетака, није довољно ни истражен. Како су највећи број исељеника, у том времену чинили замљорадници и сточари, неквалификовани радници, то се, сем изузетака, може очекивати неки посебни успјех у исељеништву. Многи који би стекли извјестан иметак враћали су се у завичај гдје су куповали некретнине, или се бавили трговином, или живјели од евентуално стечене пензије.

О Бокељима исељеницима који су остали забиљежени по својим успјесима у земљи усељења, потребно је овом приликом изнијети извјестан број расположивих података, било да су успјех постигли у поморству, на књижевном пољу, у богатству, или другим пољима.

Петар Замбелић рођен је 1849. године у Луштици. Пловио је од своје дванаесте године. Као заповједник једног грчког једрењака 1870. године стигао је у Аргентину, а нешто касније прешао је у Чиле. Говорио је енглески, шпански, холандски, италијански, грчки, турски и арапски. Наставио је пловити на чилеанским бродовима једно вријеме као пилот кроз опасне дјелове Магелановог пролаза. Бавио се истраживањем Магелановог мореуза и подручја Огњене земље, користећи познавање математике, астрономије, метеорологије, океанографије и поморског права. У предјелима гдје је истраживао открио је нове поморске путеве и острва који до тада нијесу били забиљежени на географским картама. Важио је као најбољи познавалац свога времена, Јужне Америке (атланске и пацифичке обале). На основу свога рада постао је главни стручни експерт чилеанске ратне морнарице. Неке чилеанске новине, тога доба, називале су га достојним насљедником Колумба и Магелана. Највеће признање добио је за свој рад 1880. године, када је једна научна енглеска експедиција ратним бродом провјерила његова открића и утврдила као тачна, па су исправљене географске и поморске карте тих предјела. На истраживачком путовању затекла га је и смрт 1907. године, када је нестао заједно са читавом енглеском експедицијом која је испитивала обале Патагоније. У Чиле му је рођен синовац Јоко који се по завршетку Првог свјетског рата вратио се у завичај.⁵⁷

Око 1865. године у Аргентину је стигао поморски капетан Милош Вукасовић, рођен 1842. године у Дражин врту – Ораховац. У Аргентину

---

⁵⁷ Игњатије Злоковић, Петар Замбелић, "Сусрети", Титоград, 1982, бр2. Птров синовац Јоко рођен у Чилеу у завичај се вратио послје Првог свјетског рата. Он је дао податке И. Злоковићу, а из књиге Л. Боначић, Дорића о мигрантима у Маг, 1937. Магаланесу, објављене у Пунта Аренас-Магаланес, 1937 г. Једна улица у Пунта Аренас носи име Петра Замбелића. Види и В. Гојнић, Црногорско исељеништво, 129.

је отишао јер није хтио пловити под аустријском заставом. У вријеме његовог доласка морнарица Аргентине била је тек у зачетку. Он оснива паробродарско друштво “Ла Плантеса“ чије је предсједник био Александар Русовић из Херцег Новог. Због јаке конкуренције бродови овога дрштва су продати 1894. године. Тада се М. Вуксановић, све до смрти 1908. године, бавио конструкцијом трговачких и ратних бродова. Никада није заборављао свој родни крај. Бокељи, Црногорци, Херцеговци, уопште Словени налазили су код њега увијек посао, због чега је и од стране Русије именован за почасног конзула. Истовремено је био и црногорски почасни конзул. Код њега је у Аргентину дошао и рођак му Јово Вукасовић, који је постао познати бродовласник. Основао је поморску компанију. Својим бродовима одржавао је редовну линију од Баиа Бланке до Патагонije, односно Пунта Аренаса. Његове је бродове касније преузео његов зет Михо Михановић. За њима су дошли бројни врсни поморци из Боке: браћа Срђа и Ђуро Русовић, Мато и Илија Дамјановић, Љубо Сијерковић, Ђуро Пасковић, Ђуро Милковић, Љубо Гопчевић, Милко Ђурковић, Никола Црногорчевић, Мило и Илија Злоковић, Шпиро Перовић, Лука Петковић, Мићо, Данило и Гојко Ћетковић и Шпиро Вукасовић. Љубо Видовић из Рисна и Антон Лучић из Пераста, поморски капетани настанили су се у Уругвај гдје су много урадили на организовању поморства у тој земљи. Јово Вукотић био је први стручњак за радиотелеграфију у аргентинској флоти због чега је одликован златном медаљом, а Шпиро Вукасовић обукао је многе бродостројаре.⁵⁸

Браћа Русовићи из Херцег Новог настанили су се били у Буенос Ајресу гдје су основали предузеће “Лојд Баиа Бланка“ 1908. године. Са њима је радио као менаџер брат Лесо.⁵⁹

Ђуро Ђучић из Каменара стигао је у парагвајску метрополу Асуенсион, гдје је 1910. године, од стране Србије, али и Црне Горе именован почасним конзулом. Основао је и Друштво Југословена. Током Првог свјетског рата, много је радио, као предсједник Комитета, који је помагао наш народ у борби против Аустроугарске, па је од стране Краљевине Југославије одликован орденом св. Саве и Ћирила и Методија. Послије његове смрти његов, син имењак постао је почасни конзул, што је потврдила 1952. године и тадашња власт у Југославији. Његов син Ђуро Хорхе Ђучић је адвокат. Долазио је у посјету родном мјесту свога дједа.⁶⁰

Александар Шеровић живио је у Гватемали гдје је био југословенски почасни конзул. Рођен је 1890. године у Бијелој, учио гимназију у Котору

⁵⁸ Максим Злоковић, Капетан Милош Вукасовић, Годишњак Поморског музеја Котор, Котор 1968. В. Гојнић, Црногорско. . 126, 127, 129

⁵⁹ М. Црнић Пејовић, Архивска подаци. . 170-171; В. Гојнић, Црногорско... 128, 129

⁶⁰ В. Гојнић, н. д. 142

и са 16. година напустио Боку. Једно вријеме радио је у компанији Миха-новића у Аргентини. Године 1918. кренуо је у родни крај да се бори као српски добровољац, али се на броду разболио, па су га искрцали у некој луци на Карибима. Одатле је стигао у Гватемалу гдје је радио код два Далматинца који су држали руднике шалитре. Ту је засновао породицу. Дошао је у родни крај 1925. године.⁶¹

Поморсаки капетан Илија Дамјановић из Боке, током Првог свјетског рата радио је у енглеској обавјештајној служби ратне морнарице. Брат Мато био је познати бродски пилот у Магелановом мореузу.⁶²

Кућа Илије Бискуповића у Пунта Аренас, исељеника из Богдашића била је увијек стециште Бокеља, гдје су се увијек чуле бокељске пјесме. Илија је живио и радио као рудар у Чилеу, затим на ранчевима Аргентине „гдје за пола године није видио човјека“, па се вратио у Пунта Аренас, гдје се бавио продајом воћа и поврћа. У једном напису у листу „Бока“ из 1908. године писало је да је наша највећа колонија у Чилеу Пунта Аренас. Насеље је настало на мјесту гдје је био затвор за „горе злочине“. Неки Румун тамо је нашао злато „па се доселе многи Бокељи и Далматинци“. Од чилеанске владе су добијали земљу. Неки Енглези су ту били нашли нешто злата, а наши људи не нашавши злато, отпочели су да се баве стрижењем оваца на ранчевима Енглеза. Били су веома вјешти у том послу, па су неки успјевала да дневно острижу и до 240 оваца.⁶³

Први конзул Црне Горе у САД постављен 1915. године био је Бокељ, поморски капетан и богаташ Антоније В. Сеферовић⁶⁴.

Један од успјешних Бокеља био је Т. М. Томановић, предсједник „Трговачког друштва Томановић и Ко“ у Сан Франциску које је основано 1890. године. Предузеће се бавило извозом и увозом, посебно ликера и било заступник великих трговачких кућа Француске, Италије и Аустрије. Када је пожар 1906. године уништио многе куће у Сан Франциску ово је Друштво прво обновило своје просторије и наставило са радом. „Честити Србин, Бокељ Јово Томановић из Њујорка одликован је 1908. године црногорским Даниловим орденом четвртог степена „Помагао је наше људе и организације у Америци. Поред осталог имао је и банку, путничку агенцију, књижару и издавао лист Српског савеза у Њујорку.“⁶⁵

Браћа Мештровић из Кртола отишли су, као и многи њихови земљаци на рад у Америцу. Митар се вратио кући прије Првог свјетског рата, чим је био нешто зарадио. Павле и Јоко примљени су били у америчку војску, као добровољци, кад је Америка ушла у рат 2. априла 1917. године. Павле је учествовао у рату на западно европском фронту.

⁶¹ В. Гојнић н. д 142,143

⁶² В. Гојнић, н. д. 129

⁶³ „Бока“ 1908, бр. 13; В. Гојнић, нд. 145

⁶⁴ В. Гојнић, Црногорци у рудокопима. . . 410

⁶⁵ „Бока“ 1908, бр. 5; 1909. бр 54,60

По мобилисању 1919. године примивши војну пензију, вратио се у Боку. Брат Јоко такођер се борио на западноевропском фронту, гдје је неколико пута показао изузетну храброст, па га је за живота предсједник САД одликовао Крстом за истакнуте ратне заслуге, а након смрти добио је највеће одликовање Америке—Конгресну медаљу части, која је била додијелена само седамдесет осморици америчких хероја одабраних од милион америчких војника непосредних учесника у ратним операцијама. Конгресна медаља је свечано уручена његовој мајци Мари 1925. године на америчкој торпиљарки која се била усидрила испред Кртола, издвојивши се за ову пригоду, из америчке флоте која је била у посјети Сплиту. Посмртни остаци Јока Мештровића 7. новембра 1922. године, уз пратњу три војна француска возила, јер је погинуо на Марни, пренешени су, уз војне почасте француских и југословенских војника и сахрањени у родном селу.⁶⁶

Најбогатији Бокелъ исељеник, до Другог свјетског рата, је био Васо Ћуковић, рођен у Рисну 9. јула 1858. године. Од девет година преселио се са тетком у Трст, гдје је похађао школу, а 1877. године стигао је у Сан Франциско, гдје је похађао језуитски колеџ Свете Марије иако је био „подигнут у српском духу,, (како пише његов биограф П. Харт). У колеџу учи енглески језик да би што боље успио у новој средини. Одлази у град Виргинију (Невада) гдје је „било новца и коцке у изобиљу“. Ради најприје у руднику, а затим као чистач у Српској биљарници, гдје убрзо постаје добар играч билијара, а затим и врсни коцкар. Зарадивши првих 46.000 долара улаже их у рудник. Пресељава се у Рено (Невада) гдје је радио као преводилац, јер се поред енглеског служио италијанским, грчким и њемачким језиком. Затим се сели у Сијетл (Вашингтон), па у Омахо (Небраска) стално се бавећи коцкањем, да би коначно 15. јануара 1895. године стигао у Денвер гдје је живио до смрти. Са собом је донио 74.000 долара. Отвара двије коцкарнице од којих је једна сматрана „најљепшом коцкарницом у читавој земљи“ (само освјетљење бара коштало је ондашњих 1000 долара), али ни друга није заостајала, па је постала водећа коцкарница у Денверу. Сматра се да није играо из задовољства, већ да му је коцкање био посао, јер су људи тога времена на америчком Западу, који су се коцкали, третирани као пословни људи“. Играо је поштено и из коцкарнице избацивао варалице у игри. Није пио, па у вријеме прохибиције, која му је доносила штету у послу, говорио је „Нико не може изрећи ни ријечи у одбрану алкохолног пића“. Отворио је и другу коцкарницу са Ирцем „лидером коцкарских игара“.

Од самог почетка рада у Денверу спријатељио се са Робертом Спером који је најприје био предсједник одбора полицијских комесара и политичара, а од 1904. године градоначелник Денвера, па је В. Ћуковић

⁶⁶ Васко Костић, Амерички херој Јоко Мештровић, Зборник Бока 21-22, Херцег Нови, 1999, 207-235

био незванични савјетник градског вијећа. Коцкарнице затвара 1907. године, по савјету Спера, због покренутих акција власти на укидању коцкарница. Неко вријеме коцкарнице “Навара“ и „Аркада“ радиле су као бар и егзотични ресторан. Остала је прича да је једној младој жени која му се обратила, а чији је муж све изгубио на коцки, вратио новац и забранио мужу улаз у његове коцкарнице.

Много је помагао Српско –православну цркву у Глобевил у близини Денвера. Анонимно је помагао удовице и сирочад.

Његов брат Симеон живио је у Сан Диегу, гдје је умро 1907. године па је његово двоје дјеце, уз пристанак њихове мајке, усвојио. У шездесет и четвртој години се оженио са кућепазитељком са којом је посјетио Рисан 1929. године. Након шест година умрла му је жена. Са двадесетгодишњим посинком поново посјећује Рисан 1932. године. У повратку посинак му се разболио и умро. Од тога ударца није се никада опоравио и умро је од излива крви у мозгу 20. јануара 1933. године. Сахрањен је у породичној гробници на гробљу Фаирмонт у Денверу.

Већи дио свог иметка оставио је својој кћери, нећацима, нећакама и рођацима. По 50.000 долара добиле су његове четири сестре које су живјеле у Рисну. Свог рођака Ђона Јовановића и нећака Петра Јовановића именовао је извршиоцима тестамена. Још за живота знатна средства давао је свом родном мјесту. Фонд за школовање сиромашне дјеце основао је 1922. године, а носио је име његовог оца и маћехе. Фонд је био евидентиран код Министарства трговине Југославије. Године 1927. на рачуну фонда било је 100.000 долара. Оставио је и 100. 000 долара да се изради скулптура Мојсија, у Градском центру у доњем дијелу Денвера, а која би била посвећена градоначелнику Сперу. Скулптура није изграђена, иако је преговарано и са Иваном Мештровићем, па је новац утрошен у друге сврхе. Јула 1941. године Дјечије крило Опште болнице у Денверу је посвећено, као поклон Васа Ђуковића, а у спомен на Роберта Спера. „Најхуманија одредба тестамена је била да се изгради болница у родном Рисну, као помоћ сиромашнима и немоћнима“. Сматра се да је утрошено око 300.000 долара на изградњу болнице која је формално предата Министарству социјалне политике и народног здравља Краљевине Југославије крајем марта 1941. године. Болница је имала 350 кревета, а Влада Југославије је прихватила да обезбјеђује 40.000 долара за њен рад. Ускоро је отпочео рат у току којег је болница знатно оштећена. Одмах иза рата је нешто поправљена. По обиласку болнице, марта 1950. године, заступник имовине Ђуковића, судица из Денвера, одобрио је 300.000 долара за опремање болнице и куповину амбулатних кола, под условом да се све купи у САД. Поред рисанске болнице, тада је извјесну опрему и амбулатна кола добило више здравствених установа у Црној

Гори.⁶⁷ Данас болница ради под називом“ Специјална болница за ортопедију, неурохирургију и неурологију Васо Ћуковић. “Биста Васа Ћуковића, пред улазом у зграду болнице, подсећа бројне пацијенте који су лијечени у овој установи преко шест и по деценија на великог родољуба и хуманисту исељеника Бокеља Васа Ћуковића.

Извјестан број исељеника из Боке изказао се, у новој средини, на новинарском, публицистичком или књижевном пољу. Њихов рад је недовољно проучен, па ће бити изнесени подаци само за неколико њих чији је рад више или мање освјетљен.

Вељко Радојевић рођен је у Херцег Новоме 1. априла 1868. године гдје је завршио Српску поморску школу, гдје му је предавао, поред осталих, књижевник Симо Матавуљ. Због породичних прилика није могао наставити школовање, па се посветио трговини. Од 1888. године упоредо се бави писањем пјесама приповједака, путописа, сакупља народне приповјетке које објављује са полемичким дискусијама, пословице, загонетке, истражује нашу књижевну прошлост. Свестрано се, од 1891. године, бавио и проблемима српског језика. Сарадник је био бројних листова који су излазили у: Цетињу, Никшићу, Новом Саду, Мостару, Сарајеву, Београду, Дубровнику. Пријатељевао је и сарађивао са књижевницима и научницима: Симом Матавуљем, Лазом Костићем, Светозаром Ђоровићем, Алексом Шантићем, Јованом Дучићем, Стојаном Новаковићем, који му једном приликом пише: “Ваш посао је, међутим, фолклористички и треба такав и да буде „ За Америку одлази 1900. године бјежећи од аустроугарских власти због објављене једне приповјетке у којој је критички изнио понашање власти у Боки, посебно последице Кривошијских устанака. Када је 1908. године посјетио завичај, био је због те приповјетке затворен. По доласку у Сан Франциско одмах уређује лист “Слобода“. Истовремено отвара „Прву српску књижарницу „ у САД. У Окланду, 7. априла 1904. године, покреће лист „Српска независност“. Успијева да се отвори прва српска школа која је почела да ради 1. априла 1905. године у Сан Франциску, у којој држи, неко вријеме, наставу на српском језику, због недостатка учитеља. У Америци наставља са издавањем својих радова или, раније сакупљених народних приповједака и пјесама - „Српске народне пјесме из околине херцеговске и дубровачке“, Фрезно (Калифорнија), 1912. године које су биле предате за штампу 1894. године Српској Краљевској академији у

⁶⁷ Филип Харт, „Барон миљу високог града“, објавио је биографију В. Ћуковића у часопису „Срб свијета“ на енглеском језику 1987. г. Часопис излази двомјесечно у Тускону (Аризона). Чланак је превела са енглеског Вукосава Ковачић. Фотокопију превода чланка дао ми је г. Бошко Ћуковић из Рисна чему му се и овом приликом захваљујем. Извјестан број података о прилозима Херцег Новоме из фонда Ћуковића налази се у АХ, Општина Херцег Нови, као и у архивској грађи општине Рисан.

Београду. У Окланду је још раније објавио „Српске народне пословице и разне изреке” које је 1898. године припремио у Херцег Новоме. У подлистку листа “Српска независност” објављивао је запажене написе о нашим књижевницима: Ј. Веселиновићу, С. Ђоровићу, А. Шантићу, М. Глишићу, И. Војновићу, С. Матавуљу, и другима. Године 1949, отпочео је са издавањем својих цјелокупних књижевних радова о чему пише: “Ово је први пут – дао Бог да не буде потоњи – у историји америчких Срба да један њихов књижевник покуша да изда у посебним издањима своје 60-годишње књижевне радове, штампане у разним књижевним и политичким листовима, часописима и календарима овамо и у Европи”.

Преживио је неколико породичних трагедија. Један син му је страдао као српски добровољац код Медове 1915. године, а други као добровољац у америчкој војсци 5. октобра 1918. године. Четири године касније умрла му је жена иза које је остао син Марко и малолетна кћер Ана, која је знала само неколико наших ријечи, јер ју је одгојила очева сестра у чијој се кући говорило енглески. Умро је у Сан Франциску 1959. године⁶⁸

Школски друг Радојевића, из Српске поморске школе, Лазар Симов Ђурић рођен је на Игалу 1867. године. У Америци прво је радио као рудар, а затим отворио трговачку радњу. Послије неколико година почео је објављивати пјесме у листу „Слобода”. Прву збирку пјесама на српском језику, ћирилицом, под насловом “Пјесме Лазара Симова Ђурића – Посвећене српској омладини” објавио је, у Сан Франциску 1903. године. Друга збирка изашла је под насловом „Под земљом у Америци”, како гласи и једна његова пјесма, објављена раније. Пјесму из прве збирке „Бокељев сан на бадње вече” Вељко Радојевић је драматизовао и објавио у Сан Франциску 26. фебруара 1904. године. Маја 1909. године у Чикагу је поново објављена ова „позоришна слика у једном чину”, коју су приказивала многобројна друштва наших исељеника у Америци. У првој збирци пјесама поред исказаног родољубља, жеље за ослобођењем српског народа, љубави према мајци и завичају, обраћа се и својим сународницима Србима у Америци, али и у другим крајевима позивајући их да живе сложано, упућује их да чувају српски језик као најзначајнији фактор националног бића. У његовим пјесмама могу се наћи и веома значајни етнографски подаци из његовог завичаја. Лазар Симов Ђурић умро је у Америци 1950. године и покопан у туђини, а не у свом родном крају како му је увијек била жеља, коју је изразио и у једној пјесми.⁶⁹

Никола Мусић родом из Херцег Новог био је сарадник „Српске независности” гдје је за подлистак превео Бајроновог „Корсара”, а објавио је и низ пјесама. О њему је Вељко Радојевић писао: “Мусић

⁶⁸ Максим Злоковић, Вељко Радојевић, књижевник и фолклорист, Зборник Бока 11, Херцег Нови, 1979., 301-323

⁶⁹ М. Црнић Пејовић, Традиција и етничност у стиховима Бокеља исељеника, Зборник Бока 25, Херцег Нови, 2005.

је био један од наших бољих писаца у Америци и знао је да одабере себи листове у којима је писао, а да своје перо не понизи. “У Пуеблу (Колорадо) 1903. године штампана је четредесет и једна пјесма Николе Мусића “ у штампи и накнади „Српског Одјека“. Књигу је аутор посветио својим родитељима, а припремио је у „Рену (Невада) 19. септембра 1902. године.“ Писао је највише на енглеском језику, па му је жеља била да се те пјесме преведу на српски језик.⁷⁰

Петар Мрачевић, земљорадник из Суторине, емигрирао је у Канаду 1928. године. Прве послове, као и многи тек придошли, налази у рудницима. Кроз радничко синдикални покрет покушава да се избори за достојнији живот радника. У том циљу објавио је око стотину новинарских написа, политичких полемика и око седамдесетак пјесама, које је објављивао у више листова који су излазили на нашем језику. Његови радови су писани чистим херцеговачким језиком. Један дио радова посвећен је родном крају, гдје је боравио 1974. године, када се женио и поново вратио у Канаду гдје му се родио и син.⁷¹

Марко Куљача из Паштровића шездесет година провео је у Америци. Објавио је три књиге у којима описује живот и рад наших исељеника у Америци. Један детаљ из његовог живота рјечито говори о тешком животу исељеника. Пети дан по доласку у Америку, у граду Тонопах (Невада) запослио се у једном ресторану гдје је прао судове и чистио подове. Уморивши се, за тренутак се наслонио лијевом руком на казан за прање посуђа „газда ми је пришао иза леђа ухватио ми руку, гурнуо је у врелу воду и додао: “Ја ову руку плаћам“. Радио је и као надничар, на сјечи шуме, као ковачки помоћник, рудар. У штрајку је први пут учествовао приликом градње једне бране у Калифорнији, од када почиње да пише из разних крајева Америке за листове који су излазили на нашем језику. Родни крај је посјетио 1935. године када је настала и путна биљешка „Шта народ вели ?“, која је објављена у Сан Педру (Калифорнија) 1936. године. Министарство Краљевине Југославије забранило је њено растурање на својој територији, јер је описао сиромаштво и разне неправде, као и догађај на Белведеру, код Цетиња 1936. године. Ова путописна биљешка му је издата и 1988. године. Издао је и двије књиге.⁷²

На политичком пољу досељеници нису имали успјеха, али има више примјера да је прва или друга генерација играла знатну улогу у тој области. Навешћемо један примјер. Мишо Мајкл Стјеповић, рођен

⁷⁰ М. Злоковић, Вељко Радојевић... н. д. 319; Н. Мусић, Разне пјесме, Пуебло 1903.

⁷¹ М. Црнић Пејовић, Архивски подаци... 169-170; Син Петра Мрачевића, Милован, живи у Канади. Деведесетих година 20. вијека често је долазио у завичај својих родитеља. Сабрао је све очеве радове у намјери да их објави. Није нам познато да ли је у томе успио.

⁷² В. Гојнић, Црногорци у рудокопима... 351-353

на Аљасци, био је гувернер Аљаске коју је увео у унију америчких држава 1959. године. Његов отац Марко Стијеповић је 1888. године из Рисна стигао у Калифорнију, побјегавши од регрутне аустроугарске комисије. Слушајући приче о злату на Аљасци, убрзо се упутио у те хладне крајеве. Био је вјешт приликом куповине земље, као и у употреби оружја (два колта), па су га се бандити клонили. Због сналажљивости и вјештине баратања пиштољима, које је држао испод јастука, прозвали су га – паметни Мајк. У родни крај је долазио само једном када се оженио дјевојком која је његовој мајци читала његова тужна писма. Његов син, који је био гувернер „и сада, иако у дубокој старости, као заговорник Бушове политике, утиче на многе догађаје на Аљасци. Има седам синова и шест кћери, а једна од њих Нада, удата је Џона Стоктона“⁷³, некада легенду НБА лиге.

Повратак

Извјестан број исељеника успјевао је, да последице извјесног времена, заради за путне трошкове до завичаја и да нешто новаца понесе са собом. Вративши се у завичај, куповали су некретнине или започињали неку дјелатност која им је омогућавала бољи живот. Било је и оних који су слали кући новац родитељима, а ови су куповали некретнина – највише земљу. Многи су се последице куповине некретнина, поново враћали и по неколико пута на рад у прекоокеанске земље.

Под рубриком „Домаће вијести“ у листу „Бока“ 1909. године налазимо податке о повратку или посјети Бокеља исељеника, родном крају. „Добро нам дошао. Последице неколико година у нашу средину је наш честити суграђанин Шпиро Јакшић са супругом, који стално борави у Буенос Ајресу, а служи му на част да се често сјећа родног краја те му кличемо. Добро нам дошао.“ Под насловом „Пишу нам из Баошића“, јавља се да је прије неколико дана „прстигао из Америке наш честити Бокељ г. Иво Рашковић, управитељ „Међународне паробродарске и жељезничке агенције“ у Њујорк Сити. „Добро нам дошао“. Исте године објављено је да су у Морињу „на прагу куће валови прогутали“ г. Мила Војводића који је 40 година боравио у „гуђем свијету и увијек био при руци нашем народу.“⁷⁴

Подаци казују да се 45 исељеника из десет насеља херцеговске општине, углавном из САД (занемарљив је број из других држава) пријавило као добровољци и дошли да се боре у Првом свјетском рату на страни Србије. Многи су погинули, а већина преживјелих поново су се вратили у Америку, док је један мањи број остао у родном крају или се населио у друге дјелове Југославије гдје су добили добровољачку

⁷³ Политика“, 28. јануар 2007. г.

⁷⁴ „Бока“ 1909. бр. 102, 142, 152

земљу.⁷⁵

Усљед економске кризе, крајем тридесетих година, многе земље су забрањивале, а многе постављале веома ригорозне услове уселавања, а било је и враћања бројних уселеника, милом или силом.

Током 1931. године из исељеништва се вратило 6% више лица, са територије Краљевине Југославије, него предходне године, односно 8.089. Највише их се вратило из Савске бановине, затим Дунавске, док је Зетска бановина по броју повратника била на шестом мјесту, са 272 исељеника. Највише се вратило неквалификованих радника 2.887, па квалификованих 2.672, земљорадника 1.554 чланова породица који нијесу привређивали 703 и слободне професије 273 лица. Од укупног броја највише је било римокатолика 7.621 а православних 1.932 Југословенских државана вратило се 7.625, од тога 6.386 Југословена, 203 остала Словена, затим Мађара, Немаца, Румуна и других. Писмених повратника је било 7.423, а неписмених, изнад 7 година старости 415 Највише их се, као што је и одлазило тих година, вратило бродовима бродарског друштва “Козулић Лине“, преко луке Шербург. Своје путне карте платио је највећи број повратника њих 4.416, док је 3.091 репартирано, а 568 депортовано. Тих година знатан број се уселавао и у европске земље, али су се многи од њих и враћали, па се 1931. године вратило 26,68 % више него 1930. године.⁷⁶

Закључак

У исељеништво су ишли углавном млади људи, од којих се многи никада нијесу оженили, па је велики број дјевојака које су остајале неудате. Они који су остајали дуже у новој средини и женили се, углавном су узимали дјевојке из родног краја које су најчешће стизале код будућег мужа, по препоруци пријатеља и рођака. Један број исељеника враћао се, привремено, у родни крај гдје би се оженио и послје извјесног времена одлазио натраг водећи са собом жену или је остављајући обично са дјететом. Дешавало се да на путу доживи несрећу, па су жена и дјеца остајали незбринуте. Било је случајева да су се у новој средини женили са дјевојкама из других земаља, што се међу земљацима није баш најбоље прихватало, нарочито до Другог свјетског рата. Позната су два случаја женидбе Бокеља са црнкињама. Никола Гојковић са Мокрина, посјетио је родни крај крајем 19. вијека, са женом црнкињом. Глиго Ћурић, рођен на Игалу 1894. године, стално се настанио у Јужној Африци, гдје се оженио

⁷⁵ За друге крајеве Боке немам податке. Мислим да подаци нијесу потпуни. Види: М. Црнић Пејовић, Архивски подаци. 163-166; М. Милановић, н. д. ; В. Муришић н. д. ; Д. М. Вучуровић, Вучуровићи из Бјелопавловића, Београд, 1995.

⁷⁶ „Јадранска стража“, Сплит, 1932. бр 5

црнкињом.⁷⁷

Највећи број Бокеља исељавао се због тешких економских прилика, али и из политичких разлога, нарочито последице Кривошијских устанака, услед прогона аустријских власти (Вељко Радојевић, а по неким подацима и Лазар Ђурић).

Преко 90% исељеника, из Боке, били су, у релевантном периоду земљорадници и сточари. Велики број њих био је неписмен или полуписмен, без знања језика земље у коју је одлазио. Највећи број није имао могућности да плати путну карту и прибави бројна документа, па су се задуживали код богатијих сељака или трговаца, залажући некретнине, углавном земљу, на којој је остајала да живи ужа или шира породица. У какве су невоље доспијевали чланови породице дужника, ако не би био примљен, или ако би се разболио и умро на путу, или кратко вријеме по уселењу, не успијевши да врати дуг, не треба посебно објашњавати. Многим се изгубио траг у непрегледним и слабо насељеним просторствима, да породица никада није сазнала гдје и како су нестали. Неки су већ крајем 19. вијека и касније кренувши „трбухом за крухом“, добијали плаћену путну карту или гаранцију од браће, рођака, пријатеља који су се раније иселили. Они би им налазили посао, па су, уколико су имали среће брже и лакше враћали дуг од њихових претходника.

Препрека при уселењању био је и ригорозни љекарски преглед који се обављао при исељавању и уселењању. Ристо Будеч, из Мојдежа, требао је бродом из Дубровника да отпутује у Америку. Возећи се возом до Дубровника, у око му је упао трун, па је на љекарском прегледу, прије укрцавања, дошао црвених очију. Љекари бојећи се да се ради о трахоми, вратили су га кући.⁷⁸

„Ако је више синова, дома остаје само један...“⁷⁹, а остали су одлазили трбухом за крухом. Од деветнаест пунољетних Ђурића једне генерације, из друге половине 19. вијека, дванаест их је отишло на рад у Америку. Јово Ђурић, рођен на Мокринама 1817. године преселио се на Игало, гдје му се родило седморо синова. Један је умро као дијете, један је остао код куће, четворо их се иселило у Америку (један од њих се вратио), а један се настанио у Одеси. Ни један који је остао у Америци није се женио, иако су добро зарађивали, док се за настањеног у Одеси не зна да ли се женио или не и гдје и када је умро.⁸⁰

⁷⁷ М. Црнић Пејовић, Архивски подаци... 169 ; М. и Ж. Ђурић, Браство Ђурића

⁷⁸ Ову згоду испричала ми је г. Лидија Будеч на чему јој захваљујем. На основу њених истраживања произилази да су превозници или агенције слале спискове исељеника у земљу уселења прије њиховог доласка, јер се на списковима уселењеника налази име Риста Будеча који никада није стигао у Америку у коју је кренуо.

⁷⁹ С. Накићеновић, н. д. 204.

⁸⁰ М. и Ж. Ђурић, Браство Ђурића,

Бокељи исељеници врло рано су се окупљали оснивајући своја друштва, у земљама усељења. Они су били чланови друштава која су у називу носила одредницу родног краја или српских и црногорских друштава. Ове организације су, поред социјално хуманитарне улоге, имала за циљ и одржавање српског језика, обичаја, повезивања са родним крајем – одржавање свога индентитета што је за посљедицу имало да је више генерација рођених у Америци, знало одакле су им преци, знало добро или слабије језик предака, који се истина губио у породицама гдје су мајке биле из других земаља. Данас многи исељеници заборављају српски језик, а готово да је правило да га не зна већ прва генерација рођена у туђој земљи.

Друштва која су оснивали наши исељеници у прекоморске земље четрдесетих година 20. вијека у називу носе предзнак југословенска, што је био одраз законских промјена које су настале у Краљевини Југославији, гдје су се брисале одреднице, српски, хрватски, словеначки. Тако су у Бразилу 1934. године дјелови удружења наших исељеника (мисли се на оне са простора тадашње Југославије у која су били учлањени и Бокељи): „Југословенски тамбурашки збор“ (основан 1903. године), „Југословенски сокол“ (основан 1907), огранак „Југословенске народне одбране“ (основана 1915. год.), „Југословенска народна заједница“ (основана 1919. год.), „Задруга Југословена у Бразилији“ (основана 1928. год.) Од 1927. године у тој земљи, односно у Сан Паолу излазио је лист „Југословен у Бразилу“. Немамо податак како су се ова удружења и лист називали, прије добијања назива југословенски.⁸¹

Значајну улогу у одржавању индентитета исељеника одиграла је Српска православна црква, као и бројни листови, алманаси, календари који су излази на српском језику ћирилицом, а која су издавали наши исељеници.

Разноврсни су извори који нам пружају податке о исељеништву – од архивске грађе приватних докумената, штампе, хронике насеља. Немогуће је добити приближан број исељених из Боке у релевантном периоду, па се не може прецизније донијети закључак колико је исељавање утицало на цјелокупан живот Боке – демографски, економски, културни, социјалну структуру и друге сегменте живота. Зато је и најмањи податак о овој теми значајан, да би колико толико склопили мозаик исељеништва. Као примјер колико сваки и најмањи потадак помаже у склапању слике о исељеништву навешћемо имена претплатника помињане збирке пјесама Лазара Ћурића штампане 1903. године. Не само да сазнајемо имена и презимена претплатника и њихово поријекло, већ и заинтресованост за лијепу књижевност, мјеста у којима су живјели и гдје је било највише наших исељеника. Многи су извршили претплату и за своју родбину или пријатеље који су остали у завичају. То нам казује о тијесној повезаности

⁸¹ „Јадранска стража“, 1934, бр 4

и доброј обавијештености дијаспоре и завичаја и то у вријеме када су комуникацијске везе биле, у односу на данашње, веома споре и отежане.

Васо Станишић се претплатио и за Мојаша М. Радоњића и Вука Ђ. Станишића из Његуша и Марка Радоњића из Боке. Љубо Васиљевић претплатио се на десет комада, а за брата Вељка у Херцег Новоме уплатио је четири примјерка. Крсто Радовић за себе и брата у Пиви. Међу претплатницима је био и одређени број жена. Лука Ћеранић се претплатио, поред осталих, и за госпођице из Херцег Новог: Стану Ћеранић, Насту Обрадовић, Даницу Терзовић и Ану Аврамовић и за госпође: Анђелику Ђурић, Катарину Поповић и господу Николу Коњевића и Луку Ћеранића. Из града Бисбе Елвира Радуловић се претплатила на три примјерка, а сакупила је претплату и за: Јелицу Суђић, госпође Л. Ђурића, В. Медиговића, Ј. Анђуса, и М. Медиговића по два примјерка. Милош Мандић са себе и супругу Зорку и кћерку Софију, а Владимир Поповић са себе и супругу Олгу. Из Сан Франциска су се претплатиле Милена Јанковић и Елена Вукасовић, а из Кварца Симо Косић за себе и невјесту у Требињу. Поред поменутих претплатнице су биле и Олга Лепетић, Олга Драгомановић, Даница Терзовић, Софија Прњат и Ђуро Радановић са сестром Драгом.

Поред већ наведених навешћемо претплатнике по азбучном реду, а у загради скраћеницу државе САД у којој су живјели и број претплатника истог презимена. Претплата је извршена из држава и мјеста: Аризоне (мјесто Бисбае), Аљаске (Доуглас), Калифорније (Ангелос камп, Хобарт Милс, Лос Ангелес, Окланд, Сан Франциско, Сиера Сити, Бентон, Фресно и Кварц), Мексика (Акапулко, Гуереро), Монтане (Бјуте, Граните), Неваде (Пиоке, Топопах), Вашингтон (Такома). Слиједеће наведене претплатнике сматрамо да су поријеклом из Боке: Аврамовић (Ка. 3), Аћимовић (Ка), Андрић (Ка .2.), Анђус (Ар. 2), Балић (Ка. 3. Бачановић (Ка), Брајовић (А. 4.), Будеч (А. Мо), Бијелић (А. Ар. Ка.), Бећир (А), Бојанић (А) Букилица, (А), Влаовић (А. 2), Војводић (А), Васиљевић (Ар), Вуковић (Ар. Ка. 4), Вилов (Ка), Вујиновић (Мо. Ме), Вујић (А), Вукашевић (А), Вулетић (Мо), Вицковић (Мо), Вукичевић (Ка), Вукотић (А), Вукосављевић (Ка), Грбић (А), Гојковић (Ка. Мо. 3), Грубач (А), Гргуревић (Ка), Греговић (Не. 2), Грандов (Не), Дабовић (А. и игуман из Сан Франциска), Дабижиновић (А), Добриша (А), Дамјановић (А. 3), Доклестић (Ка. 2), Драгомановић (Мо), Давидовић (Не), Ђурђевић (А. Ар. 3), Ђиловић (А), Ђурковић (Не), Замбелић (А. Ка), Зеновић (Ар. Ка. 3), Јачеглав (А. Мо), Јанковић (Ка), Јовановић (Ка), Јововић (Ка), Косач (Ка. 2), Косић (А. Ар. Ка. 5), Климовић (Ка), Кнежевић (Ка), Кривокапић (Ка), Ковачевић (Не), Куљача (А), Кукавичић (Ме. Мо. 2), Кујачић (Ка), Лепетић (Ка. Мо. 10), Лучић (А. Ка. 5), Лазаревић (Не. 2), Миловић (А. 3), Митровић (А. Ка. Не. 3), Марић (А. учитељ, Ка. 3), Медиговић (А),

Мандић (Ар. Ка. Мо. Не. 5), Маровић (Ка. 5), Матовић (Ка), Матковић (Ка. 2), Мариновић (А), Мишковић (Ар), Мишевић (Ка. Мо. 7), Миковић (Ар), Мијушковић (Ка), Мартиновић (А. Ка), Мркочевић (Ка), Милишић (Ка), Никовић (А), Нетовић (Мо), Новаковић (Ка), Обрадовић (Ка), Павловић (А. Мо.), Перазић (Ар), Петијевић (А), Петковић (Ка), Перовић (А), Петровић (Мо), Пешут-Пешутовић (Не), Пиштињак (Не), Поповић (Ар. Ка.), Поробић (Ка), Прлаин (А. Мо), Пророчић (Мо), Радановић (А. 2), Радиновић (Ка), Радовић (Ар. Ка.), Радојичић (Ка), Радоњић (А. 5), Радуловић (Ар. Ка. Не. 6), Радмиловић (А), Рафаиловић (Ар), Ратковић (Мо), Рашко (Ка), Раут (А), Самарђић (А. 3), Савић (Ка), Сегенчић (Ка), Сладовић (Ка. 3), Стијепчић (Ка. 3), Станишић (А. Ка.), Срзентић (Ва), Суботић (Ка), Суђић (Ар. Ка. 3), Табаковић (Ка), Томашевић (А. К. 3), Терзовић (Ка. 2.), Трипчевић (Ка. 2), Тушуп (Ка), Тујуковић (А), Ћурић (Мо. Не), Ћатовић (Не), Укропина (Ка), Франичевић (Не), Франовић (А), Черовић (Ка. Мо.), Шабановић (А. Не), Шабовић (Не), Шеровић (Ка), Шимрак (Ка).⁸² Наведена су имена још двадесет и пет претплатника за које сматрамо да нијесу поријеклом из Боке, већ углавном из Херцеговине и Црне Горе.

Помоћу најновијих средстава комуницирања – Интернета могуће је доћи до података о усељавању у Америци, прије свега о онима који су ушли преко Елис Исланда. Међутим, у тим пописима има доста грешака у навођењу презимена, али и мјеста одакле су стизали. Поред имена и презимена, подаци садрже и име оца, старосну доб, мјесто рођења, а наводи се и брод којим су допловили, као и европска лука из које су кренули. На основу извјесног броја спискова, са интернета, које смо добили од госпође Аглаје Будеч Пирић, међу исељеницима из Словеније, Горског котара (данас Хрватска), Црне Горе, Далмације, како у списковима се наводи издвојили смо седамдесет и пет исељеника из Боке Которске, за период до Другог свјетског рата. У периоду 1892 -1920. године уселило се преко Елис Исланда седамдесет и четири Бокелја. Према старосној доби до 20 године било их је тридесет и три, од 20 до 30 године двадесет и три, од 30 до 40 године петнаест и по један од 44 године, 45 и 50 година. Најмлађи је имао 7 година. Од тога је жена, дјевојака и дјевојчица било петнаест. Код неких жена је наведено презиме мужа, а код неких дјевојачко и мужевљево презиме. Од женских имена из Боке помињу се: Босилјка

⁸² По презименима смо одредили поријекло из Боке на основу наведеног дјела С. Накићеновића и наших сазнања дугодишњим истраживањима архивске грађе и прошлости Боке. У загради скраћенице значе државе САД и то: Аљаска (А), Аризона (Ар), Мона (Мо), Калифорнија (Ка), Мексико (Ме), Вашингтон (Ва), Невада (Не). Лазар Ћурић је навео да су претплату сакупљали његови најбољи пријатељи љубитељи српске књиге. Није било ни једне претплате из Пенсилваније гдје је дјеловао Српско православни савез „Србобран“ који је према неким подацима 1902. године окупљао 5. 000 наших исељеника.

(стара 26 година), Госпава (21), Манда (30), Марија (19, 20, 23), Милка (29), Миле (33), Нане (29), Петрослава (20), Стана (17) и Цидољуба (?). Презимена која се помињу у наведеним подацима везана за Бокеље су: Будеч, Влаовић, Иветић, Јачеглав, Јановић, Косић (2), Лепетић (/), Лучић (2), Лазаревић, Љубановић, Мандић, Матковић (13), Маровић (7), Милојко, Микијељ, Парapid, Познановић (2), Поповић, Поробић (5), Прлаин (4), Пулић, Радмиловић, Радовић, Стијепчић, Ћировић.⁸³

У вријеме најбројнијег исељавања из Боке владало је опште мишљење да се једино развојем привреде у Боки може смањити исељавање. Често је о томе писано у листу Бока: “Исељавање је зло, морално и материјално, а да му се доскочи остаје само да се траже нови извори у привреди. “У другом напису под насловом „Нашој браћи у свијету, поред осталог пише: „обавјештавају се исељеници да се настоји развити привреда у Боки да би се створили услови да се исељеници могу вратити и наћи зараду у родном крају.“⁸⁴

О исељеништву Боке и шире треба вршити даља истраживања, посебно за период после Другог свјетског рата, када је била интезивна миграција и у европске земље, да би се дошло до узрока и последица овог сегмента прошлости који је уско повезан са историјским, политичким, економским и друштвеним приликама у самој Боки, али и у ближе и даљем окружењу.

---

⁸³ Аглаја Будеч Пирић, којој се и овом приликом захваљујемо на датим подацима, живи у иностранству. Родитељи су јој рођени у Херцег-Новоме гдје сада живе.

⁸⁴ „Бока“, 1908, бр. 16.

Marija Crnić Pejović

EMIGRATION FROM THE BOKA KOTORSKA BAY UP TO WORLD WAR II

Summary

Emigration is closely connected to many aspects of life; primarily it is a reflection of economic conditions, but also of the political situation of the region.

This paper is the result of the study of archival materials, data from literature, newspapers or periodicals and certain data from the Internet.

The first people of the Boka Kotorska Bay settled in North America in the early 40's of the 19th century, according to the at present available data.

The greatest number of them left to get temporary work in order to make some money and wishing to return, but only few returned to the native land, while some would return and leave again. There were those who returned and left several times. The emigrants were mostly very young and not married. Hard travelling conditions, but also those in the country of immigration, lack of language skills and lack of money resulted in illness or death, so the family never got any news of the place, cause or time of their death.

A certain number made remarkable success in the new environment, in the field of maritime affairs, shipbuilding, journalism or literature writing in Serbian, but also in the language of the country they stayed in. The greatest fortune was acquired by Vaso Ćuković of Risan, who left a large part of his assets to his native region, mainly for the construction of a hospital.

It is very difficult to determine even the approximate number of emigrants for the relevant period, and we doubt that further research will succeed to provide exact evidence. Emigration from the Bay had significant impact on many aspects of life, primarily economic and demographic, but it greatly influenced the lifestyle and complete life in this area, so this issue should be given great attention in future as well.